

Rahvastik ja rahvapäranduslikud olud.

8. Rahvastik.

Rahvastiku arv. Esimese Eesti rahvaloenduse andmeil (20. detsembril 1922a.) oli elanikke Eesti Vabariigi territooriumil 1.107.059 hinge. Teise rahvaloenduse andmeil (1.märtsil 1934.a.) - 1.126.413 hinge. Seega oli kahe nimetatud rahvaloenduse ajavahemikus rahva üldarv kasvanud kõigest 19.354 hinge võrra. - Riigi Statistika Keskbüroo arvestuse järgi oli Eestis elanikke 1.jaanuaril 1939.a. 1.133.917 hinge. Seega juurdekasv 4 aasta ja 8 kuu vältel 7.504 hinge. Sakslaste ümberasumisega Saksamaale 1939. a. lõpul ja 1940. a. algupoolel vähenes elanike arv 1.septembriks 1940. a. 1.117.310 hingeni, seega vähenemine 8 kuu vältel 16.607 elaniku võrra. Kolmas rahvaloendus 1.detsembril 1941.a. leidis Eestis elanikke ainult 1.017.475 hinge. Seega oli elanike arv 1 aasta ja 3 kuu vältel 99.835 võrra, s.o. ümmarguselt 10% vähenenud. Selles arvus väljendub bolševike poolt eestlaste Venemaaale küüditamise, areteerimiste ja mobiliseerimiste tulemus. - Hilisemad andmed rahvastiku arvu kohta puuduvad. Suur ebaühtlās rahvastiku koosseisus sugupoolte ja vanuserühmade vahel on I Maailmasõja ja sellele järgneva raske Eesti Vabadussõja ning bolševike hävitustöö ja sundmobilisatsioonide tulemus. Nii oli teise rahvaloenduse andmeil meessoost kodanikke 53% kogu rahvastikust, kolmanda rahvaloenduse andmeil oli vahe aga veelgi suurenenud, vastavalt 46% ja 54%, seega iga 1000 meessoost kodaniku kohta tuli 1260 naissoost kodanikku.

Eesti rahvuslik koostis. Enamusrahvuseks Eestis on eestlased. 1934.a. rahvaloenduse andmeil moodustasid eestlased 88,2%, 1941.a. rahvaloendusel aga 90,8% kogu rahvastikust. Kuna hilisemad andmed puuduvad, siis on järgnevalt esitatud 1941.a. rahvaloenduse andmed vähemusrahvuste kohta. Vähemusrahvustest oli 1941.a. esikohal venelased. (1934.a.-8,2 %, 1941.a.7,3 %). Neid elas tihedamini maa idapiiril - Narva jõe tagusel maa-alal, Petserimaal, Peipsi rannikul ja linnades. Teisel kohal vähemusrahvustest olid varem sakslased (1934.a.1,5%). Nende arv jäi pärast Saksamaale ümberasumist 1939.-1940.a. üsna väikeseks ja vähemusrahvusena teisel kohal olid rootslased (1934.a.0,7% ja 1941.a.samuti ligi 0,7%). Rootslased elasid väikeste külade viisi looderannikul (Noarootsis) ja saartel (Vormsis, Ruhnus jm.). - Teiste rahvuste esindajad (kõiki kokku 1941.a. 1,2% kogu rahvastikust) moodustasid hoopis tähtsusetu osa rahvastikust.

Eestlaste tõuline kuuluvus. Eestis on tõuliselt läbi uuritud suhteliselt palju suurem arv isikuid kogu rahva kohta, kui seda on tehtud teistes maades (dr.J.Aul). Vastavad andmed näitavad, et oleviku eestlased kuuluvad peamiselt kahte tõugu: põhjatõugu (rannikul ja Eesti läänepoolses osas valdaval kohal) ja väiksemal määral ida-balti tõugu valdaval kohal (ida- ja kagupoolses osas), kuna üldiselt esineb rohkesti segatõuge. - Kasvult kuuluvad eestlased pikakasvuliste rahvaste hulka, kusjuures meestest enamik on üle 170 cm pikad.

Eestlaste keeleline kuuluvus. Keeleliselt kuuluvad eestlased soome-ugri rahvaste hõimkonda, kusjuures lähemateks hõimlasteks on läänemere-soomlased (soomlased, karjalased, liivlased ja ingerlased). - Murdeliselt jaguneb eesti keel kahte suuremasse rühma - põhjaeesti ja lõunaeesti murdeks, kusjuures esimene neist on saanud aluseks kirjakeelele.

Usk. Usutunnistusest on Eesti mitmekesisem kui rahvustelt. 1941.a. rahvaloenduse andmeil oli suurem osa eestlasi ja rootslasi luteriusulised (79,6% kogu rahvastikust). Väiksem osa eestlasist ja venelased oli apostlikku õigetusk ehk n.n. vene usku (17,8%) ja metodiste, evangeliste, adventiste jt. (kõiki kokku 0,8%) oli võrdlemisi vähe.

9. Asulastik.

Rahvastiku levimine antud maastikus sõltub peamiselt selle maa majanduslikust ilbest. - Majandusliku ilme suhtes on Eesti esijoones põllumajanduslik maa. Seda näitavad ka rahvaloenduse andmed, mille järelle kogu rahvastikust ainult vaevalt 1/3 elab linnades. Keskmine rahvastiku tihedus ühel km²-l oli 1941.a. rahvaloenduse andmeil kõigest 22,5 inimest (1939.a. 25 inimest).

Rahvastiku levimine üle terve Eesti pole kaugeltki ühtlane. Tihedamini on asustatud Eesti kesk- ja lõunaosa, s.o. kõrgemad ja kuivemad ning viljakama pinnasega alad - Kõrg - Eesti. Hõredamini on rahvastatud soode- ja metsarikkamad maakonnad, s.o. Madal - Eesti.

Asustusviis. Tähtsamaiks asulate liigitamise aluseiks on elanike tegevus - ja tuluala ning elamute asetusviis asulais. Elanike tegevuse ja tuluala suhtes jagunevad asulad linnaliseks ja maaliseks, s.o. tööstus, kaubandus, käsitöö, teenistus ametiasutustis jne. Linnaliseks asulaiks on Eesti linnad ja alevid, kusjuures linnu on ainult 33. Alevid on poollinnalised asulad ja kuuluvad valdade valitsemisele. Maalises asulas on elanikele tulu- ja tegevusalaks natuurprodutsentsus s.o. põllundus, karjandus, metsandus, aiandus, kalandus jne. Maaliseks asulaiks on külad, mõisad ja asundused s.o. uued külad, mis on tekkinud kas endiste mõisade asemele, mis 1919.a. Maaseaduse alusel on jaotatud taludeks, või need talud on rajatud metsadest ja soodest puhastatud uudismaadele. Külad asetsevad tavaliselt suuremate teede ääres või nende läheduses. Külatüüpidest on valitseval kohal hajaküla, kus talud asetsevad hajali (laiali) oma kruntidel, kuid siiski seevõrra üksteise lähedal, et saab neid pidada üheks asulaks. Ka uued asundused on kujunenud peamiseks hajaküladeks.

10. Haridusolud.

Kirjaoskus Eestis. Kirjaoskuse, samuti ka üldise hariduse ja kultuurilisuse suhtes on eestlased kaugemale ette jõudnud oma suurest idanaabrist ning samuti mitmest Lõuna- ja Kesk-Euroopa rahvast. Kõrgema kultuuri rahvastega Lääne-, Kesk- ja Põhja-Euroopas on eestlased enam-vähem ühisel tasemel. Nii võib 1934.a. rahvaloenduse andmeil arvestada 10-aastaste ja vanemate eestlaste seas kirjaoskuse % ligikaudu 98-le. See arv on niisama kõrge kui kirjaoskuse % teisteski kõrgema kultuuriga maades.

Koolikorraldus. Koolikorralduse alal tegi Eesti oma võrdlemisi lühikese iseseisvuse ajal suuri edusamme. Püsiva tööga jõuti koolikorralduse alal samale tasemele, kus on vanadki kultuurimaad. Nii oli Eestis 1930.a. 1.augustist alates seadusandlikult teostatud üle maa igal pool kuueaastane sunduslik ja maksuta algkool. Kuid juba ammu enne 1930.a. oli suures osas maakondades tegelikult teostatud kuueklassiliste algkoolide võrk. Üldhariduslikule kuueklassilisele algkoolile järgnevad kutsekool ja gümnaasium. Gümnaasiumi-kursus on viieaastane. Gümnaasiumile järgnevad kõrgemad õppeasutused: Tartu ülikool, Tallinna Tehnika Instituut ja Tallinna Konservatoorium. Siia tuleb arvata ka Kaitseväe Kindralstaabi Kursused Tondil ja Kõrgem Muusikakool ning Kõrgem Kunstikool "Pallas" Tartus. Tartu Ülikooli üliõpilaste arv oli kõrgeim 1926.a. II semestril (üle 5000). Viimastel Vabariigi aastatel püsis Eestis kolme kõrgema õppeasutuse üliõpilaste üldine arv 4000 ümber. See annab sellise kõrge % (umbes 0,3 kuni 0,4) kogu rahvastikust, millist ei leidu teistel rahvastel. Võrdlemisi suur on Eestis ka gümnaasiumi- ja ülikooliharidusega isikute % kogu rahvastikust. - Keskastme kutsekoolid, mis on rajatud kuueklassilisele algkoolile, on sisult väga mitmesugused. Õppeaeg kestab neis 1 - 4 aastat. Tuntumad neist on kaubandus- ja ärinduskool, tööstuskool, naiskutsekool, mitmesugused põllumajanduskoolid, aianduskool jt. Kõrgema astme kutsekoolidest on tuntumad kommertsikoolid, kõrgemad põllundus- ja aianduskoolid, õpetajateseminarid jne. - Mõned kutsekoolid on rajatud gümnaasiumile, nagu kodumajandusinstituut (Tallinnas ja Kehtnas), pedagoogium (Tallinnas), kaitseväeõppeasutused (Tondil) jt.

Vabaharidustöö ehk väljaspool kooli hariduse levitamise keskkorraldajaks on Haridusliit, mis moodustab kõigi kultuuriliste ja hariduslike seltside ja ühingute keskorganisatsiooni. Linnades töötasid vabahariduse alal rahvaülikoolid ja mitmesugused pikema- või lühemaajalised kursused. Maal korraldatakse mitmesuguseid üldhariduslikke ja erikursusi kohalike organisatsioonide poolt Haridusliidu toetusel. - Omapäraseiks haridusasutusteks on maarahvaülikoolid (Kundas- Virumaal ja Ravilas Harjumaal),

mis olid asutatud Põhjamaade rahvaülikoolide eeskujul.

Muusikalise hariduse keskkorraldajaks väljaspool kooli on Lauljate Liit. Tema korraldusel pannakse toime iga aasta kohalikke ja maakondlikke laulupidusid ning iga viie aasta järel üleriigiline üldlaulupidu.

(Kõik Eesti kultuurilis-ühiskondlikud ettevõtted ja nende keskused hävitas bolševistlik režiim).

Kirjandusel ja ajakirjandusel on suur tähtsus rahva üldise kultuurilise taseme tõstmise alal. Avalikke raamatukogusid oli Eestis 1. III 1939.a. üle maa kokku 736. Raamatuid oli neis ligi 884.000. Peale selle oli veeä koolide ja teiste asutuste ning eraisikute raamatukogud mitu korda suurema raamatute arvuga. Eesti trükitud raamat on üle 400 aasta vana (Wanradt-Köll'i katekismus, mis trükiti 1535.a. Saksamaal). Viimaseil Vabariigi aastail ilmus Eestis keskmiselt raamatuid aastas: eestikeelseid 1500 ümber ja võõrkeelseid 200 ümber. Eestikeelseid ajalehti ilmus samal ajal pidevalt 100 ümber ja ajakirju 180 ümber. Peale nende veel mõned muukeelsed ajalehed ja üle 20 võõrkeelse ajakirja.

Need arvud kirjandusest ja ajakirjandusest on küllaltki tähelepannevad väikese rahva ja riigi kohta. Siinkohal võib ka meelde tuletada, et eesti ilukirjanduse parimad teosed, nagu A.H. Tammsaare, A. Gailiti, A. Mälgu jt. on ilmunud ka rootsi, saksa, soome, läti jt. keeltes.

Teatrikorralduse alal on Eesti samal tasemel kui teised kõrgema tasemega kultuurirahvad. Suuremates linnades töötavad alatised kutselised teatrid, kuna maal annavad etendusi asjaarmastajad. Maal korraldab ringreise sageli elukutseline rändteater.

Rahva kultuurilist tasapinda esindavad Eesti mitmesugused majandusliku ilmega ja kehalise kultuuri arendamise seltsid ja ühingud. Siia kuuluvad põllumeesteseltsid, majandusühingud, piimaühingud, tarvitajateühingud, ühispangad j.t. Samuti kuuluvad siia ka spordi-, tervishoiu- jt. ühingud, karskusseltsid jne. Juba Vene tsaarivalitsuse ajal oli Eestis seltse ja ühinguid rohkesti üle maa. Nad olid omal ajal tähtsaks teguriks eestlaste kultuurilises arenemises. Eesti omariikluse ajal asutati igasuguseid uusi seltse ja ühinguid juurde.

11. Majanduslik ülevaade.

1. Põllumajandus.

Eestis on peamiseks elatusallikaks põllumajandus, s.o. põllundus ja karjandus. Põllumajanduse esmajoonelisele tähtsusele Eesti majanduselus viitab juba elanikkonna levimine ja jaotus maa ja linna vahel. Ka rahvaloenduse andmed annavad kujuka pildi põllumajanduse suurest osatähtsusest. Üldrahvaloenduse andmeil 1. III 1934.a. oli Eestis põllumajanduse alal tegevuses 60,2%, tööstuse alal 17,8%, kaubanduse, transpordi ja sidestuse alal 8,5%, ühiskondliku tegevuse alal 6,7% ja mitmesugustel teistel aladel 6,8% kogu rahvastikust.

Põllundus ja karjandus on juba ajaloolisest ajast peale eestlaste peatuluks. Mõlema nende põllumajandusharu arenemine käib käsikäes ja on teineteise arenemisega pidevalt seotud. Põllumajandus peab peale toiduainete ka toorainet (lina, vill, nahk jne.) mitmesugustele tööstuskäsitistele soetama.

Põllundus. Eesti põllupinnas on iseenesest kehv, kuid hoolsa harimise ja väetamise tagajärjel annab ta siiski võrdlemisi head saaki. Põllumaa on protsentuaalselt kõige rohkem Võru-, Petseri-, Tartu- ja Valgamaal. Põllumajandusliku arenemise ja põllumajanduse viljakuse suhtes on esikohal Järva-, Tartu-, Viljandi- ja Virumaa, viimasel kohal aga Võru-, Saare- ja Petserimaa. Keskmise 10 aasta (1925-1934) teraviljasaak (rukis, nisu, kaer, segavili) ühelt ha-lt kogu riigi kohta on 10,39 kvintaali. Lääne-Euroopa kultuurimaades ja Taanis on saak ühelt ha-lt 1 1/2 korda suurem kui Eestis, kuna sealsed kliimalised ja muud looduslikud olud on põllundusele hoopis soodsamad. Lätis, Leedus ja Soomes on suhteline põllusaak Eestiga ligikaudu võrdne, Venemaal madalam. - 1939.a. põllumajandusliku üleskirjutuse andmeil oli Eestis ümmarguselt 140.000 talundit, kusjuures talunditeks on arvatud kõik iseseisvad põllumajapidamised, millel oli kasutada maad vähemalt 1 ha suuruses. Talunditest on esikohal ostutalundid, mis peremeeste eneste käes pidada. Teisel kohal on asundustalundid.

Põllunduse toodang. Põllunduse toodangust on tähtsamaks teravili, kartul ja lina. Teravilja kasutatakse inimese toiduks ja loomasöödaks. Pääle selle kasvatatakse loomasöödaks põldheina.

Eesti tähtsaim toiduvili on rukis. Peamiselt külvatakse talirukist, kuna suvirukist külvatakse üsna vähe. Harilik rukki kogusaak kõigub 1,5 - 2,3 milj.kvintaali vahel aastas. Paremail aastail jätkub rukki saagist peale oma rahva tarviduste väljaveokski. - Teine tähtis toiduvili on nisu, mis ilmastikuolude tõttu siiski alati nii head saaki ei anna kui rukis. Paremini kasvab nisu Kesk- ja Lõuna-Eestis. Suvinisu külvatakse ligi kaks korda rohkem kui talinisu. Nisu jätkub omaks tarbeks. Kogusaak on 600.000 kuni 850.000 kv. aastas. Kaunvilja (herned, oad, läätsed) ja tatraid külvatakse võrdlemisi vähe. Nende kogusaak on 40.000 - 60.000 kv. aastas.

Söödaviljadest kasvatatakse otra, kaera ja segavilja. Otra külvatakse rukkist vähem. Otra tarvitatakse ka inimese toiduks (tangud, jahud) ja õlle valmistamiseks. Odra kogusaak on harilikult 1,0 kuni 1,3 milj. kv. aastas. - Külvipinna järgi kasvatatakse kaera umbes niisama palju kui rukist, kuid kogusaak on 1,2 kuni 1,7 milj. kv.aastas. - Segavilja kogusaak on aastas 0,7 kuni 1,1 milj.kv.

Peale teraviljade on tähtsamaks toidu- ja tööstusaineks kartul. Kartuli kogusaak on harilikult 7,1 kuni 10,3 milj.kv.aastas. Teda kasvatatakse peamiselt Põhja-Eestis. Esimisel kohal kartulikasvatuse suhtes on Virumaa. Siin on ka saak ühelt ha-lt suurem kui teistes maakondades. Kartul on kujunenud Põhja-Eesti põllumeestele tähtsaks raha-allikaks. - Mida Põhja-Eesti põllumeestele on kartul, seda on paiguti Kesk- ja Lõuna-Eestis lina. Lina külvipind ja kogusaak on muutlikum ja kõikumam olnud kui teistel põlluviljadel. Selle kõikumise põhjuseks on olnud eeskätt Lääne-Euroopa turg, kuhu lina eksporditaks. Eesti lina on kõrgeväärtuslik. Pehme, rasvase, heleda ja pika kiu tõttu kõlbab ta kõige peenemaks ketruseks. Peale väljaveo on linakiud tooraineks oma linavabrikutele, seeme aga õlikookide- ja värnitsavabrikutele.

Peale teraviljade, kartuli- ja lina kasvatatakse põldudel karja tarvis ka rohkesti põldheina ja loomasööda-juurvilju.

Karjandus. Koduloomade pidamisel põllumajanduses laialine tähtsus. Oma ülesandelt ja iseloomult jaguneb karjandus mitmesse harru. Eestis on neist tähtsamaiks hobuste-, veiste-, (piimakarja), lammaste- ja sigadekasvatuse. Kui maha arvata mõned kohalikud iseärasused, arenevad Eestis need karjandusharud enam-vähem paralleelselt. Kohalikest iseärasustest võiks mainida, et näit.Viljandimaal kasvatatakse paremaid sõiduhobuseid, Lääne- Viru veohobuseid, Võru-, Valga- ja Tartumaal rohkem sigu, Võru-, Valga- ja Saaremaal - lambaid jne.

Veisekasvatuse alal võis Eestis enne I Maailmasõda jälgida kaht haru: 1) piimakarja pidamist ja 2) lihloomade kasvatamist. Piimakarja peeti rohkem neis kohtades, kus põllunduski oli tõusnud kõrgemale järjelenagu seda oli ja on Kesk- Eesti, s.o. Viljandi ja Tartumaa ja Viru-Järva. Aasa-, luha- ja metsarikastes kohtades, nagu Lääne- ja Pärnumaal, kõrvemaal, Alutaguses jne. oli noorte loomade ja lihakarja kasvatamine juba vanast ajast põllumeestele tähtsaks tuluallikaks. Eesti omariikluse ajal arenes karjandus igal pool piimakarjanduse suunas. Üksikute loomaliikide juures on märgata suuremaid või väiksemaid kõikumisi. On näit.loomasöödas (hein, põhud, söödavili) kehva, siis vähe neid paratamatult ka loomade arv. Muidugi tahab see vähendamine enamasti majapidamises väiksema väärtusega ja kiiremini sigivaid loomi, vähem aga hobuseid ja veiseid. Sigade arvu kõikumises on mõõtuandvad olnud ka peekonihinnad välisturul. Karjanduse olukorda aitab selgitada võrdlus teiste maadega. Võrdluse aluseks võetakse koduloomade suhtarvud, s.o. loomade arvu iga 100 elaniku kohta. Naaberriikide ja teiste Põhja-Euroopa maadega oli Eesti enne II Maailmasõda oma koduloomade suhtarvudelt peaaegu ühel ja samal astmel. Ainult Taani kui tuntud karjandusmaa ja Leedu kui tüüpiline põllumajandusmaa olid Eestist veiste, eriti aga sigade suhtarvudelt tublisti ees. Euroopa Venemaast ja tihedalt rahvastatud Kesk- ning Lääne- Euroopast oli Eesti oma koduloomade suhtarvude poolest tublisti ees. See näitab, et Eesti elanikud olid varustatud karjandussaadustega tublisti üle Euroopa keskmise normi.

Tõuliselt on Eesti kari küll veel üsna mitmekesine ja segavere-line. Piimakarja alal on arenemas peaaesjalikult kolm tõugu: maakari, angelnid ja friisid. Ka hobusekasvatuse alal on peaaesjalikult kolm tõugu arenemas: eesti, tori ja ardenni tõug. Seakasvatuse alal asuti tõuaretusega hiljem tööle ja seepärast on sellel alal vähem suudetud ära teha kui veiste ja hobuste tõuaretuse alal.

Karjanduse toodang. Karjasaadusist on tähtsamaiks piim, liha, nahad ja villad. Need ained on tähtsad ka tööstuslikult. - Üldine piimatoodang kõikus viimaseil omariikluse aastail 8000000 kuni 9567000 kv. Võitoodang oli piimast 140 000 kuni 175 000 kv. Suurem enamik sellest võist läks välis- ja kodumarketidele. - Üldine lihatoodang oli viimasel omariikluse aastakümnel keskmiselt ligi 700000 kv. aastas. Sellest, samuti 10 aasta keskmisena, moodustas sealiha 57%, veiseliha 30%, lambaliha 10% ja linnuliha 3% aastast kogutoodangust. Kaugelt suurem osa iga-aastasest lihatoodangust tarvitati kodumaal. Välja veeti aastas lihaprodukte 40 000 kuni 50 000 kv. Tooreid nahku (veise-, vasika-, lamba- ja hobusenahad) saadi viimasel ajal aastas ligikaudu 500 000 - 750 000 tükki. Nahatarviduse suutis täita kodumaa toodang. Kuna aga nahavabrikud ja parkimistökojad suutsid aastas rohkem loomanahku töötleda kui oma maa karjandus andis, siis veeti välismailt töötlemiseks tooreid loomanahku 15 000 kv. ümber aastas sisse. Osa oma toornahku ja valmiskaupu, nagu jalanõud jne. läks ka välismaile. Samuti oli lugu ka lambavillaga. Oma maa aastane villatoodang oli viimasel ajal 10 000 kuni 11 800 kv. Kuna seda ei jatkunud tarbeks, siis veeti puuduv osa sisse välismailt villana, villase lõngana (kalevivabrikutele) või valmisriide näol. Osa kalevivabrikute toodangust läks ka välismaile.

Kodulindude ja väikeloomadega kasvatus. Kodulinde, s.o. kanu, hanesid, parte jne. peetakse Eestis igas talumajapidamises. Viimasel ajal hakkas kodulindude kasvatus eriti hoogsalt arenema. Kanade munatoodang ulatus 1939. aastal üle 158 milj. muna. Iseseisvaks majapidamiseks laiemas ulatuses ei ole kodulindude kasvatus siiski kujunenud. I maailmasõja ajal hakati suurema hooga, enamasti linnades ja alevites kitsi ja kodujäneseid kasvatama. Kodujäneste pidamine oli ka põllupidajatel mõnel pool kaunis laialdaseks saanud, kuid suuremat tulu põllumehele see majapidamisharu ei toonud.

2. Põllumajanduse arengust.

Vaade tagasi. Eesti põllumajanduse arenemisloos võib jälgida teatavaid tõusu- ja mõõnaaegu. Esimene põllumajanduslik tõusuaeg oli möödunud sajandi algupoolel. See tabas küll ainult selleaegseid mõisamaid, kus kõrgema tulu saamise otstarbel majapidamisest hakati kasvatama kartuleid ja ristikehina ning paljudes mõisades ka peene villaga meriino- ja lambaid. Põllumajanduslikust arengust talumaadel saab juttu olla alles pärast talukohtade pärisomandiks ostmist. Esimene põllumajandusliku arengu tõusuaeg talumaadel langeb ühte Eesti rahvusliku ärkamisajaga. See tõusuaeg vaibub möödunud sajandi lõpul venestusaega. Uus piimakarjanduse ja ühtlasi ka põllumajanduse kiirem tõusuaeg algab Eestis 1900-ndail aastail. Pärast Vene- Jaapani sõda (1904-1905) suurenes Venemaa turgudel karjasaaduste nõudmine. See andis omalt poolt tõuke ja võimaluse tõsta Eesti karjandust paremale järjele, oli õieti selle põhjuseks. Hakati soetama ja pidama paremat piimakarja ja paremaid tööloomi. Piimasaaduste ümbertöötamiseks ja turulesaatmiseks asutati rohkesti era- ja ühispiimatallitusi (meiereisid), peamiselt Kesk-Eestis. Suuresti mõjusid põllumajanduse ja üldise kultuurilise tasapinna tõusmiseks kaasa ka mitmesugused põllumeeste seltsid ja ühingud. I maailmasõda lõi selle arenemise rööpaist välja, kuni Asutava Kogu poolt 1919.a. 10. oktoobril vastuvõetud Maaseadus likvideeris suurpõllupidamise ja rajas Eesti väikepõllupidamisele ja põllumajanduslikule arenemisele uued alused. - Eesti iseseisvuse ajal kulutati riigi poolt põllumajanduse arendamiseks suuri summasid. Osa neist summadest läks põllupidajatele mitmesuguste pikaajaliste laenu- naude näol, nagu näit. asunike ehituslaen, maaparanduslaen jne. Suur osa neist summadest kulutati ühiskondlike organisatsioonide kaudu põllumeestele igasuguse agronoomilise abi ja nõu andmiseks. Osa neist summadest kulutati mitmesuguste põllumajanduslike katsejaamade ja katsetalude korraldamiseks ja ülalpidamiseks. Kohapealseiks nõuandjaiks talupidajaile rakendati agronoomilise haridusega konsulendid. Eriti nimetada tuleb Tartu ülikooli põllumajandusteaduskonna katsetalu ja taimekaitsejaama Raadi mõisas, kus korraldatakse mitmesugussid katseid põllumajanduse alal ja antakse raadio kaudu põllumeestele taimekaitselist nõuannet ja juhata. Lõpuks olgu mainitud, et viimasel ajal on põllumajanduses ka rohkesti traktoreid kasutama hakatud, eriti aga uudismaade ülesharimisel.

3. Teised majapidamisalad.

Kalandus. Osa rannikurahvale annab meri elatist kalapüügi, meresõidu, laevaehituse jne. näol. Paiguti ongi rannikul meri ainukeseks elatusallikaks, nagu näit. Harjumaa ranniku neemel ja saartel. Kohati ongi rannikul, kus põllupinnas on viljakam ja põldu rohkem, kalanduse kõrvalarenenud ka põllupidamine ja karjakasvatus. Paiguti on kalapüük kõrvaltöoks põllupidamisele, näit. Virumaa, Peipsi rannikul jne. Sisevetes on kalapüük üksikui-

le majapidamisile kõrvalteenistuseks. Enamasti on ta siin ainult omatarbe teenistuses, nagu õngitsemine, vähipüük jne. Kalatoodang meres ja sisevetes kokku oli viimaseil aastail keskmiselt 200 000 kv.umber. Rohkem on kalandus arenenud Harjumaa ja Saaremaa rannikuil. Peale soodsate looduslike tingimuste, nagu madal saarte- ja neemederikas meri jne., on siin teguriks ka suurima kalaturu, Tallinna, lähedus. Viru rannikul on kalandus rohkem arenenud Kunda ja Narva-Jõesuu ümbruses. - Kalad toimetatakse müügile kas värskelt, suitsu- või soolakalana. Osa kalu (kilud, räimed jne.) konserveeritakse sellekohaseis vabrikuis karpidesse ja saadetakse siis siseturule või ka välismaale müügile. Kalakonservimisasutusi on Tallinnas, Paldiskis, Pärnus, Narva-Jõesuus, samuti Harjumaa ja Saaremaa rannikul. Omal ajal olid Tallinna kilud kaugelgi kuulsad. Kalanduse arenemisse puutuvaid küsimusi lahendab Kalurite Keskus, mis selleks ametisse on rakendanud vastava ettevalmistusega instruktoreid. Ka töötavad mõned kalanduskoolid. Siinkohal tuleb nimetada ka kalahau-tamismaju Tartus ja Keila-Joal.

Metsandus. Eesti mets on suuremalt osalt (79%) riigi mets. Suurem osa metsast on okasmets (männid ja kuused). Kallimat ehitus- ja tarbepuu-metsa (kased, tammed) on võrdlemisi vähe. Vene tsaarivalitsuse ajal oli Eesti metsandus, võrreldes teiste Venemaa maadega, eeskujulikus korras. Kuid juba enne I Maailmasõda ja eriti sõja ajal muutus metsa raiumine paiguti täielikuks süsteemita laastamiseks, eriti raudteede ja jõgede läheduses. Omariikluse viimaseil aastail külitati ja istutati iga aasta umbes 1200 ha uut metsa ning töötati südisti ka muudel metsakorraldami-se aladel. Aastane metsatoodang oli ligi 4 milj. tihumeetrit (kuupmeet-rit) mitmesuguseid tarbe- ja küttepuid. Oma maa tarvitusest jäi välja-veoks üle 250 000 - 400 000 tihumeetrit. - Iseseisvaks tööstusharuks laiemas ulatuses ei ole metsandus arenenud. Enamasti on metsandus, nagu puuda raiumine, saagimine, vedu ja parvetamine, metsarikkamaiski kohta-des põllumeeste kõrvaltöoks ja rahateenimisallikaks või jälle maata-meestele enam-vähem ajutiseks tööalaks. Peatulualaks on metsandus ai-nult metskonna ametnikele, nagu metsaülemad, metsavahid jt. Kuid ka ne-mad harivad enamasti oma tarbeks ka põldu ja kasvatavad karja. Samuti on lugu maal asuvate saeveskitetöolistega. - Metsades jahipidamine, marjul- ja seenelkäimine on üldiselt enam-vähem lõbuasjad ning neil puu-dub elukutseline laad.

Aiandus ja mesindus. on vähestele elukutseliseks tööks ja elatusalli-kaks. Need on kas endiste mõisade aednikud-rentnikud või suuremate ae-dade omanikud linnades või nende läheduses. Arvu järgi on rohuaedu ja viljapuid küll rohkesti. 1939.a. põllumajandusliku üleskirjutuse and-meil oli viljapuid ligi 3,5 miljonit. Kuid 1940.a. ja hilisematel tal-veudel on kare pakane viljapuuaeu põhjalikult rüüstanud, kusjuures eri-ti raskelt kannatada said paremad ja õrnemad viljapuude sordid. Mesilas-tetarusid oli 1939.a. suvel ligi 106 000 ja meetoodang 6220 kv. Ka mesi-pered said pakase tõttu palju kannatada. Nii oli 1940.a. suveks ainult 82 310 mesiperet alles jäänud. - Suuremaid viljapuu-aedu leidub Lõuna-Eesti taludes, nagu Tartumaal, Viljandimaal, Võrumaal. Suured vilja-puu-aiad olid enamalt ka mõisades. - Puuvilju ja marju tarvitati suu-rel määral marjaveinide ja mitmesuguste keediste valmistamiseks. Öunu jätkus korralikul õuna-aastal peale oma tarvituse väljaveoksiki, peami-selt Soome. Pääle pakase aastate pole enam öunu tarbeks olnud.

Rohkem edenenud on keedu- ja juurvilja kasvatamine. Siia kuuluvad kapsad, kaalid, peedid, porgandid jne. Paremini korraldatud juurvilja-aedu on suuremate linnade, alevite ja raudteede läheduses, samuti ka Petserimaal.

4. Loodusvarad.

Teatavasti olenevad tööstuslikud olud mitmest maastikulisest ja ajaloolisest tegurist. Tähtsamad neist tööstuse seisukohalt on loodus-varad, s.o. toorained ja jõuallikad, ja liiklemisteede või nende ehi-tamise võimalus. Liiklemisteede suhtes on olud Eesti tööstuse arenemi-seks soodsad. Halvem on lugu küll tähtsamate toorainete ja loodusvarade poolest.

Toorained jagunevad oma iseloomult kahte liiki: 1) maapõuevarad ehk mineraalained ja 2) toorained looma- ja taimeriigist. Viimased ole-nevad teataval määral inimese tegevusest ja nendega tutvusime juba ees-pool. Järgnevalt vaatleme Eesti maapõuevarasid. Tööstuse alal tähtsamaid maapõuevaradeks on rauamaagid ja kivisüsi. Neist on esimene rauavabri-kuile ja seega kogu metallitööstusele tooraineks, teine aga igasuguste-le tehastele, vabrikutele jne. jõuallikaks. - Kivisütt ei leidu Eestis ja kivisüttetarvidus tuleb täita sisseveetava kivisüttga. - Pruun-rauakivi

kollast ja punast rauaookrit leidub Eestis mitmel pool, kuid seevõrra vähesel määral, et neil puudub tööstuslik tähtsus. Rohkem tähtsust võiks olla püriidil, mille tähtsamad leiukohad on Harjumaal, Tallinna ja Paldiski vahel ja Paldiski poolsaarel. Püriiti kasutatakse tselluloositööstuses väävelhappe valmistamiseks. - On teateid ka mõnede teiste maakide, nagu tinaläike j.t. leiukohtadest Eesti piirides, kuid seniste andmete järgi on neid metalle siiski seevõrra vähe, et nad on tööstusele tähtsusetud. -Uurimisel on kindlaks tehtud magnetrauamaagi olemasolu Jõhvi ümbruses. Lähemat selgitust nõuab veel selle maagi ulatuse ja koguse küsimus.

Kivisöö aset kütteinena ja jõuallikana aitavad täita põlevkivi, turvas ning jõsedel joad ja kosed. Tuleviku tööstusmaid nähaksegi neis mais, kus on rohkesti langevat veejõudu, mida võib muuta elektrijõuks. Eestis on Narva jugade juures kolm suurt vabrikut ja sealt juhitakse elektri-energiat ka põlevkivitööstuse rajooni. Samuti on ka Jägala joal puupapivabrik ja väike elektrijõujaam. Nagu juba eespool mainitud, arvestatakse Eesti jugade koguvõimsust 170 000 hobusejõule. Sellest kasutatakse 35 500 hobusejõudu. Suur osa veejõu hulgast on laiali üle terve maa. Töösse rakendatud on ta enamasti väiksemate jõepaisude ja -tammide abil. Ka tuul kui jõuallikas ei ole tähtsusetu. Seda kasutavad jõuallikana mitusada tuuleveskit ja -mootorit. Tuule abil jahvatatakse jahu, saetakse laudu, mõnel pool masindatakse ka vilja. Rohkem tuuleveskeid on säilinud siiski ainult Lääne- ja Saaremaal. Mujal asendavad endisi tuuleveskeid uued mootorveskid.

Tähtsaimaks Eesti tooraineks ja jõuallikaks on põlevkivi ehk ölikivi, mida nimetatakse ka kukersiidiks esimese leiukoha, Kukruse mõisa, järgi. Lähemalt uuritud on teda Jõhvi - Rakvere vahelisel maa-alal. Ölikivi tagavarad on suured, neid hinnatakse vähemalt 5,5 miljardit tonni. Ölikivi-tööstus on täies ulatuses Eesti iseseisvusaja looming, kusjuures seni kasutamatast mineraalist sai Eesti tähtsamaid jõuallikaid ja tööstus tooraineid. Ölikivi on tekkinud mädamudast(sopropel) vana-aegkonna ordo-viitsiumi ajastul, mil Eesti oli kaetud veega. Temas leidub rohkesti mereretikate ja loomakeste kivistunud jäänuseid. Ühes peene liivaga sadestunud vetikate ja loomakeste jäänused merepõhja mudana, mis edasi käärise. Miljonite aastate jooksul kattus see mudakiht uute kihtidega, tekitades ölikivi, mille vanust hinnatakse ligikaudu 500 milj.aastale. - Ölikivitoodang tõusis viimaseil omariikluse aastail ligi 2 milj.tonnini aastas. Teda tarvitatakse kütteinena mitmesugustes vabrikutes, sepäädides, raudteel vedurite ja töökodade kütmiseks, tsemendipõletamisel, gaasiajamisel jne. Veel suurem tähtsus on ölikivil kui toorainel mitmesuguste kütte- ja määrdeõlide destilleerimisel. Eesti ölikivi annab 18 - 20% toorõli ja on selle poolest maailma parim. Kui Eestis hinnatavad ölikivitagavarad ölitagavaradeks ümber arvestada, siis võiks piltlikult väljenduda: Eesti hinnatav ölitagavara on võrdne Rumeenia 150 aasta- või Pärsia 100 aasta toodangule ja juhul kui Eesti oma ölitagavaraga peaks üksinda kogu maailma varustama, siis jatkaks sellest ligi 4 aastaks.

Kütteinena on ka Eesti turvas suur tähtsus. Kiire metsade vähene-mine I Maailmasõja ajal ja kivisöö puudus kutsus ellu Eesti iseseisvuse alguses elava tegevuse turbatööstuses. Turbarabasiid on Eestis 14,7% kogu pindalast. Suurem osa neist asetseb Lääne- ja Põhja- Eestis. Eesti suurim ja tähtsaim turbatööstus on Ellamaa turbatööstus Harju- ja Läänemaa piiril. Sääil toodetud turvast kasutatakse peamiselt Ellamaa elektrijõujaama käimapanemiseks, mis annab elektrienergiat Haapsalu, Nõmme, Keilale ja osalt ka Tallinnale. Tema energiaga liiguvad ka Tallinn-Pääsküla elektrirongid.

Teine turbaküttel töötav elektrijõujaam on Tartumaal, Ulilas (Puhja khk.) See annab elektrienergiat Tartu, Viljandi ja teistele Lõuna-Eesti keskusele. - Turba väärtuse ja turbakihi paksuse poolest (9m) on parimaks Lavassaare turbatööstuse raba Jõõpres, Pärnumaal. Selle raba läbiuuritud 300 km² suuruselt pindalalt saadava õhukuiva kütteturba hulk on nii suur, et sellest jätkuks enam kui sajaks aastaks kogu Eesti küttevajaduse katmiseks senise tarviduse ulatuses. Pärnumaal on ka Tootsi turbatööstus, mis kuulub küll nooremate hulka, kuid väärrib eraldi nimetamist sellepärast, et sääil valmistatakse turbast küttebriketti. Teised suuremad turbatööstused asetsevad linnade ja mõnede raudteejaamade läheduses. Uldiselt õhukuiva turba tagavara arvestatakse Eestis 1,5 miljardile tonnile. Aastas võivad Eesti turbatööstused valmistada kuni 300 000 tonni õhukuiva turvast.

Põlluväetisainete alal on Eestis tähtsaimaks fosforiit. Päevavalgele tulevad fosforiiti sisaldavad kihid Põhja- Eesti rannikul mitmes kohas paekalda paljandeis, nagu Ülgasel, Aseris, Jägala jões, Maardus ja Pirita jõe kaldal Irus. Keskmiseks fosforiidiikihi paksuseks arvatakse Harjumaal,

Ülgasel 1,6 m. Katsed on näidanud, et Eesti fosforiit toorelt jahvatatuna väga hästi kõlbab põlluväetiseks. Fosforiidikaevandus ja vabrik fosforiidi jahvatamiseks töötavad Ülgasel, Jöelähtme lähedal.

Tähtsamaks loodusvaraks Põhja-Eestis on paas. Laialdasemad paemurrud on Tallinna juures Lasnamäel. Lubjakivipaasi tarvitatakse hoone-
te ehitamiseks, kõnniteede- ja trepikivideks, lubjapõletamiseks, tsemendi-, soodatööstuses jne. Põhja-Eesti vanemad ja suuremad ehitused - kirikud, losside varemed, mõisahärrastemajad, linnamajad jt. - on enamasti paekivist. Paremad ja puhtamad lubjapaekihid - kaltsiit ja marmor leidsid endisel ajal kui parem ehitus- ja skulptuurtöödematerjal tarvitamist ka väljaspool Eestit, nagu Peterburis, Riias jm.

Dolomiiti leidub suuremal hulgal Muhumaal, Saaremaal, Petserimaal jm. Teda kasutatakse ehitusmaterjaliks. Paremaid dolomiidilademeid püstitatakse ka monumente ja muid ilustisi. Kipsi on Petserimaal Vana-Irboska alevi ümbruses juba kauemat aega tuntud. Teda on ka kodusel viisil põlluväetiseks tarvitatud. Tootsaid kipsikihte on leida Vana-Irboskast kirde ja lõuna pool kuni 3 m kogupaksuses. Kipsitööstus laieneb siin tunduvalt.

Savilademed on Eestis laialdase tähtsusega. Mererannikul on rikkalikud sinisaue lademed. Seda kasutatakse Kundas tsemenditööstuses, Loksal ja Tallinnas telliskivide valmistamiseks ning muus savitööstuses. Veel laialdasemalt on aga savilademed leida sisemaal jääajastiku kihtides. Mitmes kohas on valkjat puhast saue, mis kõlbab paremate ja peenemate sauriistade (fajanss) valmistamiseks, näit. Siimustel, Tartumaal Jõgeva lähedal. Samuti tehakse sellest ohutegevusele hästi vastupidavaid telliskive vabrikukorstnate jne. jaoks. Ka tulekindlat saue on leida Võru- ja Petserimaal.

Peenikest räniliiva, mis kõlbab kasutamiseks klaasitööstuses, on mitmes kohas, näit. Petseri juures. Samuti leidub ka järvekriidi lademeid (näit. Järvemaal) jadiatomiidi lademeid Narva jõe alamjooksu alas. Diatomiiti kasutatakse soojuste isolatsiooniks, filtreerimisel, lõhkeainete valmistamisel jne. Nii kriidi- kui ka diatomiiditööstusolud omariikluse lõpuaastail veel algstaadiumis. - Lõpuks olgu tähendatud, et Eestis oletatakse ka soola ja nafta leidmise võimalusi. Omajagu kinnitust naftaleiu oletusele andis maagaasi leidmine kaevupuurimisel Keri saarel 1903.a. Siin valgustati ja köeti 5 aasta jooksul selle gaasiga kohalikku tuletorni. Samuti leiti ka Hiiumaal Vaimla mõisas 1914.a. kaevupiirimisel naftataolist vedelikku. Suurejoonelisemate puurimistööde teostamist, mida kavatseti ette võtta nafta leidmiseks, takistas puhkenud I Maailmasõda. Hiljemini on huvi naftaleiu võimaluste vastu uuesti ärganud, kuid kavatsustest pole jõutud kaugemale. Ka mineraalvee-allikate kohta, mis sisaldavad väävelvesinikku, on andmeid Kärust, Kehrast ja Püssist, kuid vähese veehulga tõttu pole neil seni veel majanduslikku tähtsust olnud.

5. Tööstus.

Tööstuse arenemisest Eestis. Tööstuse eeltingimustest maastikulistest olude ja toorainete suhtes oli pikemalt juttu eelmistes peatükkides. Järgnevalt on üldjoontes jälgitud tööstuse arenemist Eestis. - Nagu mujal Euroopas, nii tekkisid ka Eestis praegusaja mõistelised vabrikud möödunud sajandi algupoolel pärast aurumasina tarvitusele võtmist. Esimesed Eesti vabrikud asutati oma maa toorainete ümbertöötamiseks ja nii kujunesid esimesed suurkäitised tekstiilitööstuse alal, kus oma maa lambavillast valmistati riidet. Enne esimeste vabrikute asutamist ja veel kaua hiljemini rahaldas väheste ostjate ja tarvitajate nõudeid käsitööstus linnades. Oma erialade ja laadi järgi koondus see tsunftidesse ja gildidesse. Maaelanik valmistas oma tarbeid enamasti ise. Möödunud sajandi keskpaiku olid Lääne-Euroopa vabrikutööstus ja kapital juba nii-võrra suureks paisunud, et nad otsisid väljaspool turgusid jategevusala. Välismaa kapital valgus ka Venemaa ja kutsus siin ellu kaubandus- ja tööstusasutusi. Välismaa vabrikute võistluse vastu kaitses Vene valitsus oma maa algavat nõrka tööstust mitmesuguste eesõiguste, abirahade ja kõrgete kaitsetollide abil. - Samal ajal ja samasugustes oludes tekkis ka Eestis kui selleaegses Venemaa osas, elavam liikumine suurtööstuskäitiste asutamise alal. Üheks tema alavnemise põhjuseks oli siin odav mereteed, mida mööda hõlpus oli kohale toimetada kivisütt ja tooraineid (Tallinna vabrikud), või jälle odav veejõud (Narva vabrikud), samuti ka tööjõu rohkus. Toorained töötati siin ümber enne kallist raudteevedu kas valmiskaubaks (masinad, kalev) või poolvalmiskaubaks (puuvill-lõngad, pleekimata riie). Need kaubad leidsid tarvitajaid peamiselt ikka Sise-Venemaa turgudel. Samuti siia ka siirkäitisi kohalike toorainete (näit. puumassi- ja paberivabrikud, piiritusvabrikud jne.) ning maapõuevarade (telliskivi-, tsemendi-, lubjavabrikud jne.) töötlemiseks. Kõrgemale sei-

sule oma arenemises jõudis Eestis tsaariaegne suurtööstus enne I Maaailmasõda ja sõja algupoole. Siis oli Tallinnas käsil sõjakindluse, sadama ja laevade ehitus ning sõjavarustuse valmistamine. 1917.a. sügisel algas aga selle tööstuse kiire langemine ja paljude vabrikute seismajäämine. Vene valitsus evakueeris paljude vabrikute paremad masinad ja töökojad Venemaale. Hiljemini, Saksa okupatsiooni ajal, viisid sakslased veel mitmete vabrikute ülejäänud sisseseaded ja metalletsod Saksumaaale. Nii olid mitmest vabrikust ja tehasest peaaegu ainult seinad järele jäänud, kui Eesti valitsus nad hoolekande alla võttis. Paljud vabrikud olid sõjamõl- lus täielikult hävinud.

Kütte- ja toorainete puudusest said Eesti vabrikud võrdlemisi ker- gesti üle, kuigi üleminek põlevkiviküttele nõudis mõnesuguseid küttekol- lete ümberehitusi ja tuha rohkus valmistas raskusi. Esimesi elustushoo- gu töid Eesti suurtööstusele 1922 ja 1923. aasta, kui tööstusele Eesti Panga poolt hakati laenu andma. Kuid see elustushoog ei tabanud niipalju endisi suurtööstuskäitisi, kui just uute ettevõtete asutamist, mis töö- tasid eeskätt siseturutarvete rahuldamiseks. Peagi järgnes neile elus- tus hoole pärast-maaailmasõjaaegne kriisiaeg. Uus elustus- ja tõusuaeg algab Eesti tööstussl 1932. ja 1933.aastal ning püsib pideva tõusutähe all kuni bolsevike režiimi tulekuni.

Eesti iseseisvusaegne tööstus jagunes tööliste arvu suhtes kolme rühma: suur-, kesk- ja väiketööstus. Suurtööstuse moodustasid käitised, kus töötas 20 või rohkem töötajat jõumasinate kaasabil. Kesktööstuse rühma kuulusid käitised jõumasinaga ja kuni 20 töötajaga. Väiketööstuse alla kuulusid kõik jõumasinata ja alla 5 töötajaga käitised. Oma iseloo- mult ja erilaadilt jagunesid Eesti tööstuskäitised nelja pearühma: 1) murrud ja kaevandused (see ala kuulub hankiva ehk algtöötamise valda), 2) töötlemistööstus, 3) elektri- ja gaasijaamad ja 4) ehitus- ja puhastustööstus, nagu hoonete ehituskäitised, tänavate puhastamine ja mustu- se veo-käitised suuremates linnades, pesukojad jne. Töötlemistööstus jaotatakse omakorda järgmistesse aladesse: 1) mineraalide töötlemine, 2) metalli-, 3) keemia-, 4) naha-, 5) tekstiil-(kudumis), 6) pesu-, 7) paberi-, 8) polügraafia-(trüki) tööstus, 9) toidu-, maitseainete- ja jookide tööstus ning 10) kehakatte- ja pudukaupade tööstus. - Ligikaudse- te andmete alusel võis 1939.a. arvata Eesti tööstuskäitiste üldist arvu umbes 7000-le. Peale selle oli veel umbes 23 000 kodukäsitööstuse-ette- võtet. - Üldine tööstuse alal teotsevate isikute arv oli 194.a. üldrah- valoenduse andmeil 100 517. Uhes töötavate ja ka mittetöötavate perekon- na liikmetega, kes said elatist tööstusest, moodustas see 17,8 % kogu rahvastikust. See arv oli kõrgem kui teistes Balti maades. Üldine vabri- ku is töötajate arv, s.o. suur- ja kesktööstuskäitistes üle 5 töölisega oli viimastel aastatel enne bolsevike tulekut aastast keskmiselt 60 000 ümber. Samal ajal oli ka kibe tööliste puudus, nii et Eestisse toodi Poolast mõnituhat töölist põlevkivikaevandustesse ja suvistele põllu- töödele.

Tähtsamaid vabrikuid.

Metallitööstuse ala. 1934.a. rahvaloenduse andmeil on metallitööstuse alal tegevuses 10,7% üldisest tööstuse alal töötajate arvust. Suuremad masinate, aparaatide- jne.vabrikud on linnades. Tallinnas on: "Ilmarine" "Franz Krull", Raudtee peatehased ja Sadamatehased. Pääle selle veel rohkesti mitmesuguseid (naela- elektritehnika, valamis-jne.) töökodasid ja tööstusi.

Tartus on telefonivabrik, põllutööriistade - ja masinate vabrik "Tegur" jt. väiksemaid masinatevabrikuid. - Suuremaid mehaanika-, lukusepa- ja parandustöökodasid ning väiksemaid masinaehituse vabrikuid on ka Viljan- dis, Rakveres, Paides ja Pärnus. Nimetada tuleb ka raudteetehaseid Tapal, Valgas ja Mõisakülas.

Tekstiiltööstuse ala. Töötajate arvu poolest on tekstiiltööstus ühes riidevalmistamise-ettevõtetega Eesti laialisemaid tööstusalasid. Siia kuu- lub 1934.a. loenduse andmeil 34% üldisest tööstuse alal töötajate arvust. Ühtlasi on see ka vanim suurtööstuse haru. Esimesed suuremad vabrikud asutati Kärđlas (1829) ja Narva Joal (1857) See ala jaguneb kolme pea- ossa: kalevi-, puuvilla- ja linaketramis- ja kudumisvabrikud. Peale selle kuuluvad siia ka kehakattevalmistuskodad (rätsepatöökodad- suurimad neist Tallinnas jt.linnades), riidevärvimis-, vanutamis- jne. tööstused. - Omalt maalt saavad toorainet täielikult linavabrikud, osaliselt kalevivabrikud, kuna puuvill tuleb väljast sisse vedada. Kalevivabrikud on: Narvas : "Narva kalevimanufaktuur" - selle ala suurim (normaaloludes kuni 2000 töölist), Sindis (Pärnumaal, Kärđlas ja Keilas. Villakraasimis-, keträ- mis-, riidevärvimis-, vannutamis- jne. tööstusasutusi on üle maa linnades ja muudes suuremates keskustes. Vildivabrikuid on Tartus ja Tallinnas.

Puuvillavabrik on kaks suuremat: Narvas Kreenholmi - suurim Eesti vabrik (normaaloludes kuni 11 000 töolist) ja Tallinnas Balti puuvillavabrik (kuni 2600 töolist). Peale nende on mõnesaja töolisega O.Kilgase ja "Rauaniidi" riide- ja trikoovabrikud ning mõned teised väiksemad. Linavabrik on tähtsamad: Narva linavabrik (kuni 25 000 töolist), Viljandis - linaketramis- ja -kudumisevabrik (kuni 330 töolist), toorlinatööstused Rakveres, Pärnus, Vändras jm. Peale nende on veel Tallinnas kinda-, mütsi-, köie- ja nööri-, masinarihmade jne. vabrikud.

Puu ja paberitööstuse ala. Siia kuulub 13,9% üldisest tööstuse alal töötajate arvust. Siin esinevad mitmekesised ettevõtted, nagu paberi-, puumassi- ja tselluloosivabrikud, mööblivabrikud ja tisleritöökojad, saeveskid ja puulaevaehitised. Suur- ja kesk-tööstuse ettevõtete arvu poolest on see üks Eesti suuremaid tööstusalasid. Paberivabrik on Tallinnas kaks suuremat: Põhja- paberi- ja puupapi vabrik (suurim Eesti paberivabrik) ja Johanson paberivabrik. Teised kolm suuremat on maal: Kohilas Harjumaal ja Türil (Järvamaal) ning Räpinas (Võrumaal), viimane neist valmistab paberit linase riide kaltsudest. - Puumassi- vabrikuid on 4: neist suurim asetseb Jägala-Joal, Kehras (Harjumaal) on sulfaat-tselluloosivabrik. - Mööblivabrik on suurim ja kuulsaim A.M. Lutheri mööbli- ja vineerivabrik Tallinnas (1500 töolist), tema mööblid ja vineer olid juba enne I Maailmasõda Venemaal ja mitmes kohas Lääne-Euroopaski (Inglismaal) heas kuulsuses. Ta töötab peamiselt välisuru jaoks. Teisi väiksemaid vabrikuid sel alal on veel Tallinnas ("Massoprodukt"), Tartus, Pärnus ja mujal. Suuremad lauavabrikud on Tallinnas, Pärnus, Tartus, Narvas, Narva-Jõesuus jm. Väiksemaid lauavabrikuid, saeveskeid jne. on üle maa igal pool. Suuremad puulaevade ehitusühingud on Häädemeestel, (Pärnumaal) ja Kihelkonnal (Saaremaal), väiksemaid purjekate jne. ehituskohti on igas suuremas rannikukülas. Edasi tuleks sel alal veel nimetada: spordiriistade tööstust Tartus, korgivabrikut Pärnus, niidi-poolivabrikut Tallinnas, klaverivabrikuid Tartus, liiprite immutusetehast Valgas jne.

Mineraalide töötlemine. Enne Esimest Maailmasõda ja veel selle alguses. kui olid käimas Tallinnas suured kindlustustööd, tõusis see tööstusala kõrgele järjele tsemendi-, lubja- ja telliskivivabrikutega. Telliskivivabrikuid oli üle 150, mille toodangust suur osa läks Venemaale ja Soome. Eesti iseseisvuse ajal on mineraalide töötlemise alal juurde tulnud ölikivitööstus, kuna teistel aladel on tagasiminekuks.

Tsemendivabrikuid oli kaks: Kundas ja Aseris. Neist Aseri vabrik viimasel ajal ei tööta. Väiksemaid tehaseid, kus tsemendist valmistatakse ehituskivi, torusid jne., on Tallinnas ja Tartus. Suurem lubjavabrik on Tamsalus (Järvamaal). Ka Rakkes (Järvamaal) on lubjavabrik, mis töötab aga ajuti. Väiksemaid, kohaliku tähtsusega lubjaahjusid on ka veel mujal Põhja-Eestis. Telliskivivabrik on töötamas 75 ümber. Tähtsamad neist vabrikuid on Loksal ja Valtus (Harjumaal), Tallinnas, Narvas, Sindis, Ilmetsalus (Tartumaal) jm. Uusi telliskivivabrikuid ehitati Aseris ja Sindis. Lubjate telliskivi- ehk silikaatkivitehastest on nimetada Liiva-Risti tehast Tallinna lähedal. Kipsi-tööstus on Irbeskas Petserimaal.

Virumaal, põlevkivi kaevanduste piirkonnas, on tekkinud rida ölivabrikuid, kus põlevkivist välja töötatakse mitmesuguseid ölisid. Vanimaks ölivabrikuks on "Esimene Eesti Põlevkivitööstus", Kohtla-Järvel Jõhvi lähedal. Suurima tootmisvõimega neist on "Eesti Kiviöli" ölivabrik Lüganusel. Teistest vabrikutest on nimetada "Gold Fields'i" ölivabrikut Lüganusel. Ölivabrikud on tihedas seoses ölikivikaevandustega, kus ölikivi maa alt päevavalgele tuuakse. Kaevanduste ja ölivabrikute tõttu on Jõhvi ja Lüganuse ümbruse maastikupilt Eesti iseseisvuse ajal hoopis uueks kujunenud. Üheks halbuseks põlevkivi töötlemisel on suur tuha hulk, mis järele jääb. "Kiviöli" vabriku juurde on järele-jäänud tuhaastaste vältel kuhjunud suur tuhamägi, mis on üle võsastiku kaugele nähtav. Ölikivitööstus on täies arenemise ja laienemise hoos.

Suuremaid klaasivabrikuid on Eestis neli: Järvakandis (Harjumaal) ja Vändras (Pärnumaal) - mõlemad valmistavad aknaklaasi, Tallinnas (J. Lorupi klaasivabrik) ja Meleskis (Viljandimaal) - valmistavad pudoleid ja igasuguseid klaasnõusid.

Nahatööstus on ka üks Eesti vanemaid tööstusharusid. Enne I Maailmasõda oli sel alal töötamas kaks suuremat vabrikut, mille tooted omal maal ja Venemaa turul olid heas kuulsuses. Praegusel ajal on töötamas 9 suuremat ja hulk väiksemaid nahavabrikuid. Suuremad neist on Tallinnas ("Unioni" saapavabrik) ja Tartus.

Keemiatööstus. Puhtkeemiatööstus on esindatud mitme väiksema vabrikuga, nagu "Odor", "Eestimaa Keemiatööstus" jne. Tallinnas. Nad valmistavad mitmesuguseid aineid, nagu soodat, seepi, seebikivi, happeid, tinti jne.

Keemiatööstuse alale kuuluvad ka linaöli-, värnitsa-, kunstsarve-, seebi-, gaasi-, liimi-, küümla-, tuletiku- jne. vabrikud. Neist suuremad on Viljandi tuletikuvabrik (kuulub Eesti Tuletikumonopolile) ja seebivabrikud Tartus, samuti ka Tallinnas ja Tartu linna gaasivabrikud.

Toidu- ja maitseainete- ning jookide tööstus. See on laialine ja mitmekesine tööstusala. Uhes põllumajandussaaduste ümbertöötamisettevõtetega on ta kesktööstusealal Eesti laialisemaks tööstusharuks. Tähtsamaist ettevõteteist on sel tööstus-alal nimetada järgmisi: Jahu- ja leivavabrikud - suuremad neist on Tallinnas, nagu Rottermanni suurveski ja leivavabrik, J. Puhk ja Poegade suurveski (asutatud 1924) ja E.T.K. suurveski, Tartus - "Ceres'i" leivavabrik. Kohaliku tähtsusega tuule-, vesi-, auru- ja mootor-jahuveskeid on üle maa igal pool.

Piima ja võivabrikud. Suurimaks neist on Tallinnas Põllumajandusliku Keskkõhingu "Võieksport" piimaäri ja võivabrik. Nagu jahuveskid, nii on ka piimatööstused (meiereid) laiali üle maa.

Tapamajadest, lihakonservimis- ja vorstivabrikuid on esikohal eksporttapamajad. Need on koondunud "Lihaekspordi" ümber. Teised suuremad tapamajad kuuluvad linnaomavalitsustele, nagu Tallinnas, Tartus jne. Väiksemad vorstivabrikud kuuluvad eraisikuile. Viimaseid oli meil linnades.

Sokolaadi- ja kompvektivabrikud. Suurimad neist on Tallinnas, nagu "Kave" G.Stude jt. Tartus, Pärnus jt. linnades. Ölle ja mõduvabrikud. - Tartus, Pärnus, Valgas, Jõhvis ja Sakus (Harjumaa). - Likööri- ja marjaveinivabrikud - Tartus, Viljandis ja Põltsamaal (E T K). E T K-l on Tallinnas ka suurem siguri ja viljakohvitööstus.

Piiritusvabrikud. Suurim neist on Tallinnas piiritusvabrikantide ühingu Rosen ja Co. piirituspuhastusvabrik. Väiksemad piiritusvabrikud (peamiselt kartuliühingute ettevõtted) on maal laiali, eriti Põhja- Eestis.

Tubakavabrikud - suurimad neist on Tallinnas E T K, Tartus, Paides, Rakveres jm. Edasi tuleb veel nimetada tärklis- ja siirupivabrikuid, nagu Rakveres ja Kadrinas, E T K kartulihelveti valmistamise vabrik Põltsamaal, pärmivabrikud Tartus ja Kohilas, makaronivabrikud Tallinnas, Tartus jm., kilu- ja kalakonservivabrikud Tallinnas (E T K), taimevõitööstusi Tallinnas jne.

Polügraafia ehk trükistööstus. Suurtööstuslikud ettevõtted sellel alal on koondunud peamiselt Tallinna ja Tartu. Suurimad trükikojad on: Tallinnas - Riigi trükikoda, kus toimub paberrahade ja muude väärtmärkide trükkimine, metallraha löömine jne. Eratrükikodadest on mainitavad Tallinna Eesti Kirjastusühisuse ("Päevaleht"), "Ühiselu", "Vaba Maa", "Eesti Ühistrükikoja" jt. trükikojad. Tartus on "Postimehe", "K. Mattieseni", "Ilutruki" jt. trükikojad.

Elektrijaamad on asutatud peamiselt linnade valgustamiseks ja tööstuslikuks kasutamiseks. Nad kuuluvad linnaomavalitsustele või suuremale vabrikule. Suurimaks neist on Tallinna linna elektrijaam ja Ellamaa ning Tartu Ulila, Pärnu, Narva ja Kunda tsemendivabriku elektrijaam.

6. Liiklemisteed ja sidestus.

Kultuuriline arenemine nõuab elavat läbikäimist, sidet ja saaduste vahetust nii oma maa üksikute osadega kui ka välismaadega. Ühenduse loomise eeldusiks ja abinõudeks on teed, post, telegraaf ja raadio. - Eesti liiklemisteedest tähtsamaiks on raudteed, maanteed ja veeteed. Raudteed on Eestis kahesugused: laiarööpmelised ja kitsarööpmelised. Peateede kogupikkus on 1447 km, kõrval- ja haruteedega kokku 2100 km. Lääne-Euroopa maadega võrreldes on Eesti raudteede võrk hõre. Kui aga raudteeliini pikkust võrrelda elanike arvuga, siis ei jää Eesti Lääne-Euroopa riikidest maha. Raudtee veereva koosseisu poolest on Eesti suhteliselt samal tasemel kui Lääne-Euroopa kultuurimaad. Maanteed jagunevad oma käidavuse, laiususe, headuse jne. suhtes peamiselt kolme liiki: I klassi teed ehk kiiviteed, II kl. teed ehk kirikuteed ja III kl. teed ehk külvaheteed. I kl. teed ühendavad linnu üksteisega, nad hoitakse ka talvel liigsest lumest puhtad. Nende korrashoiu eest hoolitseb riik. Linnade või käidavamate raudtee-jagmade ja suuremate maaliste keskuste vahel on sisse seatud korrapärane autobuseühendused. -

Veeteed. Siseveeteid sõna kitsamas mõttes on Eestis vähe ja needki on enam-vähem kohaliku tähtsusega. Esikohal on siin S.-Emajõgi, Narva jõgi ja Peipsi järv. Siin on korrapärased laevaliinid reisijate- ja kaubaveoks. Laiemas mõttes võib siseveeteede hulka arvata ka rannasõiduliine, nagu Tallinn- Rohuküla- Kuressaare, Rohuküla- Heltermaa (Hiiumaa idarannikul) Virtsu- Kuivastu jt. - Välisveeteedeks tuleb arvata neid laevaliine, mis Eestit ühendavad välismaadega. Sel alal on korrapärasteks liinideks :

Tallinn- Helsingi, Tallinn- Stettini, Tallinn- Stockholmi, Tallinn- Londoni, Tallinn- Kopenhaageni ja Tallinn- Rohuküla- Kuressaare- Riia. - Eesti kaubalaevastiku kogumaht, arvestades laevu 20 brutoregistertonnist alates (registertonn = 2,83 m³) oli 1939.a. lõpul 218 826 brutoreg.-tonni.

Post, telegraaf, telefon, raadio on sideabinõudeks omal maal ja teiste kultuurrahvastega. Nende rohkus ja tarvitamine esindab muu seas ka rahva üldkultuurilist tasapinda. Ses suhtes on Eesti üldiselt peaaegu samale tasemele jõudnud kui teisedki kultuurmaad.

7. Kaubandus. Kaubasadamad.

Kaubandusest ja rahandusest üldse. Praegusaja kultuurinimese elunõuded ja tarvidused on seevõrra laialised ning keerulised, et tal pole võimalik ise üksi kõike valmistada. On tekkinud tööjaotus ja selle tagajärjel kõikisugu tarbe- ja toorainete vahetus-kaubandus. Kaubanduslik arenemine on pidevalt seotud riikliku korraga, põllumajandusliku ja tööstusliku arenemisega, üldgeograafiliste teguritega (asend, liiklemisteed, loodusvarad), elanike jõukusega (pangad, krediitasutused), kultuuriliste oludega jne. Eriti tihedad sidemed on kaubandusel rahandusega. Eesti rahanduse riiklikuks keskkorraldajaks ja lühiajaliste kaubakrediitide asutuseks on Eesti Pank oma osakondadega. Riiklikeks pikaajaliste ja odava protsendiliste laenude asutuseks on põllupidajaile (maaparanduseks) Eesti Maapank, tööstustele ja muile ettevõtetele - Pikalaenu Pank. Peale riiklikkude pankade on tegevuses veel ühis- ja erapangad. Ühispankadest on suuremad: Tallinna Majaomanikkude Pank, ühistegelik Keskraha-asutuseks on Eesti Rahvapank Tallinnas, Põllumeeste Keskpank Tartus ja Eesti Laenu- ja Hoiuühisus Tartus. Erapankadest on suuremad: Krediitpank Tallinnas, G.Scheel ja Ko. Tallinnas, Tartu pank ja Tallinna Linnapank.

Kaubandus jaguneb üldjoontes kahte ossa: 1) Sisekaubandus - kui kaubavahetus toimub oma riigi piirides, 2) väliskaubandus - kui kaubavahetus toimub teiste riikide ja rahvastega.

Sisekaubandus on vanim ja laialisim kaubandusharu. Tema alatiseks esindajaiks on mitmesugused era- ja ühiskauplused maal ja linnades. Nad on tarvitajaga otseses ühenduses. Oma maa kui ka välismaade kaupa ostavad väiksemad ja keskmised kauplused harilikult suurkauplustest (kaubakontoritest) Suurkauplused asuvad suuremates linnades. Kaubanduse ja tööstuse omavalitsuslikuks keskuseks ja korraldajaks on Kaubandus-tööstuskoda.

Kõiki kaubandusettevõtteid kokku oli 1938.a. alguses ligi 11 150, neist oli ühistegelisi kaubandusettevõtteid 595. Viimaseid on rohkem maal, vähem linnades. Kooperatiivühingute äriliseks keskuseks on Eesti Tarvitajate Keskühisus (E T K), mis ongi kujunenud Eesti sise- ja väliskaubanduse alal suurimaks ja tähtsaimaks ettevõtteks, - Eraettevõtteist ja aktsiaseltsidest on kaubanduslikul alal tähtsaimaks Puhk ja Pojad Tallinnas, oma osakondadega teistes linnades. Peale alatiste kaupluste on sisekaubanduses tähtis koht ka turupäevadel. Neid peetakse suuremais linnades iga päev, väiksemais linnades harvemini, kas kord, kaks või kolm nädalas. Tähtsamaks kaubaaineks turupäevadel on mitmesugused toiduained ja muud põllumajanduslikud toor- ning tarbeained, mida tootjad siin müüvad otse tarvitajaile. - Samuti tähtsaks teguriks sisekaubanduse alal on ka laadad. Neid peetakse teatavail tähtaegadel linnades jamuis keskuses. Vähemarenenud maakohdades, kus alatisi kauplusi harvaltaja liiklemisabinõud kehvedamad, on laatadel kohaliku kaubavahetuse alal suur tähtsus. Ka põllumajanduslikud, tööstuslikud ja kodukäsitöö näitused on viimaseil aastakümneil hakanud kaubanduslikku ilmet omandama. Tähtsaimaks neist on näitusmess Tallinnas ja põllumajanduskik-tööstuslikud näitused Tallinnas ja Tartus.

Väliskaubandus. Nagu üksikud kodanikud omavahel, nii vahetavad ka riigid üksteisega oma saadusi ning moodustavad seega ülemaailmlise turu-maailma-kaubanduse. Mitmesuguste kaupade rohkus ja hinnad olenevad tänapäeval üldjoontes ikka ülemaailmlisest turust. - Väliskaubanduse ja üldise majandusliku tegevuse laadi poolest jagunevad tänapäeva kultuurriigid kolme tüüpi. Esimesse tüüpi kuuluvad põllumajandusriigid, kes veavad välja peamiselt toiduaineid ja muid põllumajanduslikke saadusi ning teisi loodusvarasid toorainetena. Sisse veavad nad mitmesugust valmiskaupa, nagu masinaid, põllu- ning muid riistu, riidet jne. Selle tüübi tähtsamad esindajad olid enne II Maailmasõda Leedu, Argentiina, Brasiilia jt. Teist tüüpi esindavad kõrgelearenenud tööstusriigid, nagu enne II Maailmasõda Inglismaa, Belgia, Saksamaa jt. Neil on tähtsaimaks väljaveoproduktideks mitmesugused vabrikusaadused ja valmiskaupad, kuna sisseveoaineteks on toiduained, toorained või ka poolvalmiskaupad. Kolmanda, vahepealse tüübi moodustavad riigid, kus on ühevõrra arenenud põllumajandus ja tööstus,

nagu USA jt. Neist veetakse välja peaaegu ühel määral valmiskaupu, tooraineid, toiduaineid jne. Eesti kuulub kolmandasse tüüpi. Väliskaubanduses tehakse vahet kahe suguse kaubandusbilansi vahel. On väljaveetud kaupade koguväärtus sisseveetud kaupade koguväärtusest suurem, siis on aktiivne kaubandusbilanss, on aga sissevedu väljaveost suurem, siis - passiivne kaubandusbilanss. Tööstus- ning kapitalibikkail mail on kaubandusbilanss harilikult passiivne, kuid nad katavad tekkiva vahe sagedasti mitmekordselt muude sissetulekutega, nagu näit. oma kapitali %-dega, mis on mahutatud teiste riikide ettevõtteisse, või laevadesse, mis veavad teiste riikide kaupu jne. Põllumajanduslikel ning kapitalivaestel riikidel, kui nad tahavad oma jalal seista, peab kaubandusbilanss aktiivne olema. Eesti väliskaubandusbilanss alates 1925.a. on enamasti aktiivne.

Eesti väljavedu koosneb peamiselt kolmest ainete rühmast: toiduained, toor- ja poolvalmisained ning valmis-saadused (vabrikukaubad), Esikohal väljaveos väärtuse järgi on toiduained (38,5%), teisel kohal toorained ja poolvalmiskaubad (31,3), kolmandal - vabrikusaadused (30,2%). Nagu väljavedu, nii koosneb ka sissevedu peamiselt samast kolmest ainetest, kusjuures sisseveoks esikohal on valmiskaubad (47%), teisel kohal toor- ja poolvalmisained (30,1%), kolmandal kohal toidu- ja maitseained ning joogid (22,6%) - Eesti kaubavahetus on elavaim Inglismaa ja Saksa-maaga, kuhu lähebki suurem osa väljaveost, nagu metsasaadused, lina, toiduained (või, peekon, kanamunad), toornahad, samuti ka valmis- ja poolvalmiskaubad (paber, puuvill, riie jne.), Vastu saab neilt kivisütt, soola jne.

Kaubasadamad. Eesti rannikul on ligi 50 sadamat ja maabumiskohta. Suurema kaubandusliku tähtsusega on neist ainult 20 sadamat, kus on sisse seatud tolliametid ja võetakse ka sadamamaksu. Tähtsaim on Tallinna sadam. Öieti on Tallinnas neli sadamat, milledest kaubanduslikult tähtsaimaks on Vana sadam. Juba enne I Maailmasõda oli Tallinna sadam tähtsaks kaubakohaks. Peale kodumaise kaubavahetuse oli ta põhjapoolsele Kesk-Venemaale peamiselt sisseveo-, Lääne-Siberile aga põllumajandus-saaduste väljaveosadamaks. I Maailmasõja ajal langes sadama tähtsus. 1920.a. alates on aga sissesõitnud laevade arv tõusnud jälle eesajaaegsele kõrgusele ja viimastel aastail selle kaugelt ületanud. - Teised tähtsamad sadamad on Pärnus, Paldiskis, Narva-Jõesuus ja Narvas, Kuressaares (Roomassaares), Rohukülas, Haapsalus, Kundas, Loksal, Kuivastus. Neist on Rohuküla ja Kuivastul tähtsust ainult rannasõidu suhtes, kuna teistes sadamates käivad ka väljasõidulaevad, peamiselt väljaveo otstarbel. Sissevete sadamaist on tähtsamad Tartu, Mustvee ja Võõpsa. Sadamaisse sissetulnud (ja ka neist väljunud) laevade arv aastas kõigub 2300 kuni 2900 vahel. Kaugelt suurem osa (keskmiselt ligi 80%) sellest langeb Tallinna sadama arvele. Selle järel tulevad Pärnu, Narva jt.

Eesti regionaalne liigestus.

Käsitlust, kus teatavat maad õpitakse tundma väiksemate ühikute ja alade kaudu, nimetatakse regionaalseks käsitluseks ja saadud ülevaadet regionaalseks ülevaateks, kusjuures vaatlusaluseks olnud ühikuid nimetatakse regionaalseiks ühikuks. Maade liigitamine regionaalseiks ühikuks võib toimuda kahel viisil: 1) haldusliku (valitsusliku ehk administratiivse) või 2) maastikulise põhimõtte alusel. Kui regionaalne ülevaade teostada valitsuslike ühikute järgi, nagu Eestis on maakonnad ühes valdadega, siis on käidud haldusliku põhimõtte järgi. Kui aga võtta vaatluse aluseks looduslikult enam-vähem ühtlase ilmega alad, siis on käidud maastikulise põhimõtte järgi. Regionaalsel ülevaatel maastikuliste ühikute järgi on mitmeid paremusi. Halduslik ühik sageli poolitab või jaotab mitmesse ossa looduslikult ja majanduslikult ühtlase ilmega tervikuid. Maastikulise liigituse järgi vaadeldakse tervikut kogu ulatuses korraga, kusjuures selguvad antud ühiku iseloomustavad jooned ja eriilme hoopis reljeefsemalt. Eesti maastikulisest liigitusest on teaduslikem ja tõepärasem prof. Granö jaotus, mille järele Eesti jaotub 24 eri maastikulisest ühikusse. Kuna see arv on koostöö ja igapäevaseks eluks liiga suur ja kirju, siis käsitellakse koolis tavaliselt 13 maastikulist ühikut. (Vt. kaardil). Need on : 1 - Viru-Järva põllumaa, 2 - Alutaguse, 3 - Põhjarannik, 4 - Kõrvemaa, 5 - Harjumaa, 6 - Läänemaa, 7 - Eesti saarestik, 8 - Sakala, 9 - Põltsamaa, 10 - Põhja-Tartumaa, 11 - Tartu-Võru tihe asustusalad, 12 - Haanja-maa, 13 - Põhja-Tartumaa.

Riiklik kord ja administratiivne jaotus.

Riiklik kord. Eesti on 1918.a. saadik iseseisev demokraatlik vabariik. Ülemvõim on rahva käes, kes teostab riigivõimu Vabariigi Presidendi, Riigivolikogu ja kohaliku omavalitsuste esinduskogu valimise ning rahva-

hääletuse teel. Vabariigi President on Eesti Vabariigi riigipea, kes valitakse kuueks aastaks. Seaduste täidesaatvaks ja valitsevaks asutuseks on Vabariigi Valitsus, kes koosneb üheksast ministrist, kes kutsutakse ametisse Presidendi poolt. Valitsuse juhiks on Peaminister.

Administratiivne (valitsuslik) ehk halduslik jaotus.

Eesti jaguneb halduslikult 11 maakonda 248 vallaga ja 33 linnaga. See halduslik liigestus on 1.apr-st 1939.a. Enne seda oli 365 valda ja maakonnad omasid mõnevõrra erinevaid piire. Eesti maakonnad on kujunenud pikema aja vältel. Looduslike olude suhtes ei moodusta nad ühtlase ilmege ühikuid, Sama lugu on ka majanduslike oludega. Mõned maakonnad jagunevad maastikulise liigituse suhtes mitmeks eri-ilmeliseks ühikuks - maastikuks (vt.kaart), nagu näit.Virumaa, Harjumaa, Tartumaa jt. Teised maakonnad sulavad kas täielikult või suuremas osas naabermaakondades asetsevatesse maastikulistesse ühikutesse, näit.Järvamaa, Valgamaa (vt.kaart). Ainult mõne üksiku maakonna piirid ühtivad ligikaudu sellele maakonnale vastava maastikulise ühikuga, näit.Saaremaa, Läänemaa(vt.kaart). Kiriklikeks ühikuks on Eestis kihelkonnad. Kihelkonna moodustavad 1,2 või ka 3 valda, millede rahvas käib ühes ja samas ev.-luteri usu kirikus. Kihelkonnad on samuti kui maakonnadki kujunenud ajaloolisil põhjusil. Kihelkondi on Eestis 108.

Järgnevalt vaatleme lühidalt Eesti maakondi, kusjuures iga maakonna puhul meelde tuletada eelpoolkäsitatud üldosast looduslikke olusid, maa-põuevaru, tööstusettevõtteid, jne.

Harjumaa.

Harjumaa ühes Tallinnaga on Eesti rahvarikkaim maakond. Pinnaehtuslikult kuulub H. Põhja- ja Loode- Eesti tasandike ja vallseljakute vöötmesse, kusjuures valdavamaks pinnavormiks on paiguti lainjad tasandikud. Loode- ja põhjarannikut palistab järsk paekallas (Põhja-Eesti pankrannik). Kohati läheneb pankrannik merele, nagu Paldiskis, Rannamõisas ja Tiskres. Kohati eemaldub järsak merest ja annab ruumi kitsamale või laiemale rannatasandikule, nagu Tallinna ja Kolga rannik. Maakonna lõuna- ja kaguosas kerkib maapind kõrgemaks, kusjuures eriti tähelepanndavad on Paunküla mäed, kus seljakute vahel olevad järved annavad sellele alale omapärase ilme ja ilu. Mullastik on H-l mitmekesine, kusjuures viljakamaid muldi on maakonna keskosas. Taimekatteliselt kuulub suurem osa H-d Loode-Eesti puisniitude ja laopealsete vöötmesse. Laialisi metsi ja soid, kus hajali laikudena levivad väikepõllud, leidub Järva- ja Virumaa rajal, kus nad koos mõlema nimetatud maakonna loodepoolse osaga moodustavad eri-ilmelise maastiku, mis tuntud Kõrvemaa nime all. Põllumajanduslikult on kõige enam arenenud maakonna kesk- ja lõunaosa. Asulastik on H-l üldiselt hõredapoolne, kuid teestik on tihe, kusjuures peakoonduskohaks on Tallinn. Linnalisi asulaid on H-l rohkesti:

1. Tallinn on Eesti Vabariigi pealinn, Harju maakonnalinn, ühtlasi ka suurim ja tähtsaim Eesti tööstus- ja kaubandus- ning sadamalinn, 140 000 elanikuga (1.12.1939.a.). Samuti on Tallinn Eesti poliitilise ja ka kultuurilise elu keskuseks.

2. Nõmme (20 000elan.) asetseb Tallinnast 7 - 8 km. edela pool, kõrge paekalda kuival liival, on öieti Tallinna aedlinn.

3. Paldiski (ligi 8 000 elan.) asetseb Paldiski lahe ääres. Siin on hea sadam, mis on meretuulte eest kaitstud jaainilt karedail talvil lühikeseks ajaks kinni külmab.

4. Keila (üle 1 000 elan.) on kohaliku tähtsusega linn samanimelise raudtee sõlmjaam ja kiriku juures. Alevist, milledele osalt linnaline, osalt maaline ilme, on tähtsamad Kohila (paberivabrik), Rapla (Valtu telliskivitehas), Juuru, Nissi, Kõse, Kuusalu, Loksa (sadam, telliskivitehas, suvituskoh), Tsitre, (sadam, suvituskoh) Suvituskohadest nimetamisväärsed on veel: Tiskre, Rannamõisa, Keila-Joa ja Tallinna lähedal Pirita, Kõse ja Merivälja. Üleriigilise tähtsusega asutustest on H-l nimetada Kshra sordikasvatust, Kehtna kõrgemat naiskodumajanduskooli ja Kuusiku karjakasvatust- ja kontrollassistendide kooli.

Virumaa .

Virumaa on pindalalt suurim Eesti maakond. Pinnaehtuslikult kuulub V. samuti Põhja- Loode- Eesti tasandike ja vallseljakute vöötmesse nagu Harjumaagi. Kuid V. pinnamood on siiski mitmekesisem. Põhjarannikut palistab sama järsk paekallas mis Harjumaadki. Maakonna keskosa kohal moodustab ta enamasti kõrge pankranniku. Lääne- ja idaosas annab paekallas ruumi laialisele rannatasandikule, näit.Võsu- Loksa vaheline ala ja Narva- Jõesuu ümbrus.- Mullastiku suhtes on V. üldiselt sarnane Harjumaaga. Sügava põhjaga viljakaid muldi leidub suuremate laikudena ainult Väike-

Maarja, Simuna ja Jõhvi ümbruses. - Taimkatteliselt kuulub V. loodeosa Kesk- Eesti suurrabade-, soode- ja metsade- vöötmesse (Kõrvemaa), edela-, kesk- ja põhjaosa kuulub Kesk- Eesti suurpõldude ja puisniitude vöötmesse, kagu ja kirdeosa aga moodustab Alutaguse suurmetsade, -rabade ja -soode vöötme. - Nagu looduslikelt oludel, nii jaguneb ka asulastiku ja teestiku suhtes kolme valdkonda. Suurimaks tihedasti asustatud valdkonnas on Lääne- ja Kesk- V. Teestik on siin tihe. Suurimaks teede keskuseks on siin Rakvere linn ja Väike- Maarja ning Kadrina alevid. - Linnalisi asulaid on Virumaal rohkesti. Linnad: 1) Rakvere (10 000) on V. valitsuslikuks keskuseks. Siin asetsevad mitmesugused suur-, kesk- ning väiketööstusettevõtted, nagu lina-, naha-, liimi-, tärklise jt. vabrikud, 2) Narva (23 000 elan.) V. idapiiril, Narva jõe kaldal on Põhja- Eesti teine suurem tööstus- ja kaubanduslinn. - 3) Narva- Jõesuu (1 600 elan.) Narva osalinn, Narva jõe suudmealas - on paremini korraldatud suvituskoh- ti Eestis, Ta on ka Narva eelsadamaks. Siitkaudu veetakse välismaale met- samatehasele. 4) Kunda (1 900 elan.) on Rakverega laiarööpmelise raud- teega ühendatud. Siin asub Kunda tsemendivabrik. Sadama kaudu veetakse välja tsementi, kartuleid jm. 5) Jõhvi (2 400 elan.) asetseb Tallinn- Narva raudtee ääres. Siin on tärklise ja õllevabrik ja mõned teised väik- semad tööstusettevõtted. - Tähtsamad alevid on: Kadrina (tärklisevabrik), Väike- Maarja, Aseri (telliskivivabrik), Lüganuse, Püssi, Kohtla- Jär- ve (põlevkivitööstus), Kiviõli, Küttejõu (põlevkivikaevandus), Iisaku, Simuna, Kuremäe ehk Pühitsa (siin on vene-õigeusu nunnaklooster), Käs- mu, (kelanduskool, sadam) Sonda, Vasknarva, jt. - Virumaa ranniku idapool- ses osas, Narva- Jõesuust Oruni, on tihedasti suvituskoh- ti, nagu Merikü- la, Sillamäe, Oru, Toila (presidendi suviloss) jt. - Virumaal, Porkunis on riiklik kurtummade kool ja Saksis tütarlaste hoolekandekool ja kas- vatusmaja (asetseb uute maakondade piiri tõttu nüüd Järvamaal).

Järvamaa.

Järvamaa on pindalalt Põhja- Eesti maakondadest kõige väiksem. Pinnaehituslikult on J. üldiselt enam-vähem lainjas tasandik, mis idasuu- nas pikkamisi kõrgemale kerkib. - Mullastiku suhtes on J. mitmekesine, kusjuures valitsevad keskmise sügavusega rühkmullad. Taimkatteliselt kuulub J. lääne- ja põhjaosa Kesk- Eesti suurrabade, -soode ja -metsade vöötmesse, kuna ida- ja keskosa kuulub Kesk- Eesti suurpõldude ja puis- niitude vöötmesse. - Põllumajanduslikult on J. idapoolne sügavamulla- line ala ühes Lääne- Virumaaga Põhja- Eesti rohkem arenenud alaks. Esikohal on siin piimakarjandus. Asulastiku suhtes jaguneb J. kahte alas- se. Kesk- ja idaosas on asulastik ja teestik tihe. Läänepoolses metsade- ja sooderikkal alal on asulaiks enamasti kääbushajakülad ja üksiktalud, mis asetsevad hajali suurimail soosaaril ja metsas. Ühes idapoolse Har- jumaa servaga ja loodepoolse Virumaaga, kus, nagu nägime, on samasugused looduslikud ja majanduslikud olud, moodustab see ala erilise maastikuli- se ühiku - Kõrvemaa, mille põhjapoolse osa majanduslikuks ja kultuuri- liseks keskuseks on Aegviidu alev. Linnaliste asulate suhtes on Järva- maa, kui arvestada tema pindala suurust, Eesti rikkamaid maakondi. Siin on kolm linna - Paide, Tapa ja Türi - ning rohkesti linnalise ilmega aleveid. 1) Paide (3 400 elan) on väiksemaid ja vagusamaid Eesti maakon- nalinnu. 2) Tapa (3 800 elan.) ja Türi (3 100 elan.) on noored linnad (linnaõigused said nad 1926.a.), kuid arenemisjõulisemad kui Paide. Nad asetsevad raudteede ja maanteede sõlmis. Tapa laiarööpmelisel, Türi kit- sarööpmelisel teel. Mõlemas on mõned suur-, kesk- ja väiketööstusette- võtted (Türil paberivabrik, telliskivitehas jt., Tapal - raudteetehas jt.) Türil asetseb Eesti suurim raadiosaatejaam ligi 200 m kõrguse mastiga. Aleveist on tähtsamad Järva-Jaani, Ambla (kodumajanduskool), Koeru, Tamsalu, Rakke, Lehtse, Kärü ja Aegviidu. Viimase lähedal on turistide kodu. Jänelal on Põhja- Eesti keskpõllutöökool.

Läänemaa.

Läänemaa on ühetaolisemaad ja looduslikult kehvemaid maakondi Ees- tis. Siia kuuluvad ka Hiiumaa, Vormsi, Kassari jt. väiksemad saared. Pinnaehituslikult on L. üldiselt madal ja tasane. Ta kuulub täielikult Põhja- ja Loode-Eesti tasandike ja vallseljakute vöötmesse. Mullastiku kihid on üldiselt õhukesed ja kehvad paesel aluskaljul. Taimkatteliselt on L. põhja- ja loodeosas valdavas laopealsed, kagu- ja lõunaosas puis- niidud. Põllumajanduslikult on L. üheks vähem arenenud maakonnaks Põhja- Eestis. Arenemisvõimelisem on viljakama mullastikuga Kullamaa- Vigala- Märjamaa ümbrus. - Asulastik ja teestik on L-l üldiselt hõre, eriti põhja- ja keskosas. Suuremaks koonduseks on Haapsalu, Lihula, Märjamaa. Ka Hiiumaa on hõreda asulastiku ja teestikuga, eriti saare keskosas.

Linnalisi asulaid on L-1 vähe. Linnu: 1) Haapsalu (4 900 elan.) vaiksuvituslinn Haapsalu lahe ääres, on valitsuslikuks keskuseks. Tervismuda ning tervisvannide suhtes võistleb ta Kuressaarega. 2) Kärdla (1 500 elan.) on Hiiumaa suurimaks keskuseks (kalevivabrik). Alevitest on tähtsamad: Lihula, Märjamaa, Käina (Hiiumaal). Sadamaist on L-1 tähtsamad: Rohuküla (Haapsalu lähedal), Virtsu, Haapsalu ja Heltermaa (Hiiumaal). Need sadamad on tähtsad peamiselt rannasõidu jasaarte- ning mandrivahelise liiklemise suhtes. Laialisema tähtsusega asutustest on L-1 nimetada Riigi Hoolekande Kooli ja kasvatustamaja poistele (Koluvere).

Saaremaa.

Saaremaa on Eesti mereline maakond. Tal puudub maapiir täiesti. S. kuuluvad ka Muhumaa, Abruha, Ruhnu jt. väiksemad saared. Pinnaehituslikult on S. samuti madal ja tasane kui Läänemaagi. Põhjas laskub paetasandik järsu kaldana meretasemele, näit. Mustjala pank, mis üle 21 m kõrge. Mullastikuliselt on S. sarnane Läänemaaga. Esikohal on siin Muhumaal ja saartel madala põhjaga rühtmullad. Üldiselt on siin mullastiku kiht õhuke ja taimedele toidukehv. Paiguti tuleb kalju-aluspaas õhukese mulakihi alt päevavalgele. Siseveestik on S. kehv - jõed on lühikesed ja veevaesed. Paiguti esinevad siin ka karstinähtused s.t. salajõed, pügmehed ja urkad. Suurem osa S. järvist on rannikualadel, kus nad on tekkinud maapinna kerkimise tagajärjel merelahtede eraldumise teel. Suurimad neist on Suurlaht, Linnulaht jt. Taimkatteliselt sarnaneb S. üldjoontes Läänemaaga. Nagu seal, nii on ka siin valitsemas loopealsed temale iseloomulike roht-taimistu ja kadakatega. Lehtmetsist väärivad erilist tähelepanu tammikud. Asulastik ja teestik on S.-l võrdlemisi hõre. Linnalisi asulaid on S-1 vähe - ainult Kuressaare linn ja mõni väike alev. Kuressaare (4 700 elsn.) on S. valitsuslikuks ja kultuuriliseks keskuseks. Ta on vaiksuvituslinn, kuulus oma tervistparandava muda poolest. - Alevitest on tähtsamad Kihelkonna (suurem purjekate ehituskoht saartel), Leisi, Kärla. Rannasõidusadamaist on S. põhjarannikul tähtsamad Orissaare, Taaliku ja Triigi. - Muhumaa sadamaks on Kuivastu. Siit käib laevavahendus Virtsu sadamaga mandri rannikul ja autobuseühendus Kuressaarega üle Väike-Väinas oleva tammi. Tähtsamaist asutustest S-1 on nimetada Tartu Ülikooli Bioloogia Jaama Kuusnõmme mõisas Kihelkonna lahe ääres ja Linnukaitse alasid Vilsandi lähedal Vaika saartel ning Kuressaare lähedal Linnulahes.

Pärnumaa.

Pärnumaa on suuremaid Lõuna-Eesti maakondi. Nii pindalalt kui ka rahva arvult ta on Eesti maakondade hulgas neljandal kohal. Pinnaehituslikult kuulub P. põhjaosa Põhja- ja Lõuna-Eesti tasandikkude ja vallseljakute vöötmesse, lõuna- ja kaguosa - Kesk- ja Edela-Eesti voorte ja väikekupiite-kühmade ja ürgorgude vöötmesse. Üldiselt on P. madal ja pinnamoelt tasane, kerkides ida- ja kagusuunas pikkamisi kõrgemaks. Rannikut servab luidete vööde. Eriti silmapaistvad on luited Pärnust lõuna pool Tahkuranna ja Häädemeeste vahel, kus nende kõrgus on kuni 34 m. Mullastikuliselt on P. mitmekesine. Rohkesti levib liivmuldi ja soostunud alasid. Ainult kaguosas, Mõisaküla - Karksi-Halliste ümbruses on viljakat rasket savimullamaad. - Taimkatteliselt kuulub suurem osa P-st Kesk-Eesti suurrabade, -soode ja -metsade vöötmesse. Ainult viljakas kaguosa liitub Kesk-Eesti suurpõldude ja puisniitude vöötmega. Põllumajanduslikult on P. kirde-, ida- ja kaguosa, kus mullastik on viljakam, enam arenenud, lääneosa aga seda vähem. - Asulastik ja teestik on P-1 üldiselt hõre. Harvad asulad on koondunud peamiselt rannikule ja ja jõgede äärde. Tihedam on asulastik ja teestik maakonna kaguosas. Linnalisi asulaid on P-1 võrdlemisi rohkesti. Valitsuslikuks, kultuuriliseks tööstuslikuks ja kaubanduslikuks keskuseks on Pärnu (21 200 elan.). Linnad: 1) Pärnu kuulub Eesti kaunimate linnade ja enam hinnatud suvituslinnade hulka. 2) Sindi (2 000 elan.) omab kalevivabrikut. 3) Kilingi-Nõmme (1 500 elan.) kohaliku tähtsusega väikelinn. 4) Mõisaküla (2 400 elan.) on tähtis kitsasrööpmelise raudtee sõlmpunkt raudteetehasega. Alevit on P-1 mitmeid, nagu Vändra, Abja-Paluoja, Lelle, Tori jt. Üleriigilise tähtsusega asutiseks hobusekasvatamise alal on riiklik Tori Hobusekasvatuse Tori mõisas.

Viljandimaa.

Viljandimaa on Lõuna-Eesti sisemine maakond. Pinnaehituslikult kuulub ta Kesk- ja Edela-Eesti voorte ja väikekupiite-kühmade ja ürgorgude vöötmesse. Pinnamoelt on V. õige vahelduv, kusjuures lõunapoolne osa on kõrgem: Sakala kõrgustik. Ka mullastikuliselt jaguneb V. kahte ossa: Põhja- ja Lõuna-Viljandimaaks. Põhja-V-1, kus paelademed on aluskaljuks, koosneb mullastik keskmise sügavusega rühtmuldadest,

mis on paiguti soostunud. Lõuna- V-l levivad raskemad savimulla liigid. Taimkatteliselt kuulub V. Kesk-Eesti suurpõldude ja puisniitude võõtmesse. Põllumajanduslikult on V. Eesti arenenumaid ja viljakamaid maakondi. Asulastik ja teestik on V-l võrdlemisi tihe. Tähtsamaiks teedekeskusiks on maakonna põhjaosas Põltsamaa, lõunaosas Viljandi. Linnalisi asulaid on V-l võrdlemisi rohkesti. Administratiivseks, kaubanduslikuks, tööstuslikuks ja ka hariduslikuks keskuseks on Viljandi (12 700 elan.). Ta on ilusamaid ja arenemisjõulisemaid maakonnalinna. Asetseb kõrgel Viljandi järve kaldal kesk viljarikast maad. - Põltsamaa (2 900 elan.) on Põhja-V. kaubanduslikuks ja kultuuriliseks keskuseks. Väiksemad linnad: Mustla (970 elan.) Tarvastu kiriku juures ja Suure-Jaani (900 elan.) on oma lähema ümbruse keskuseks. Alevitest on tähtsamad Võhma (sanimelise raudteejaama juures) ja Paistu (kiriku juures). Ka endine Pärnumaa Karksi-Nuia alev kuulub uute maakondade piiride tõttu nüüd V-le. Olustvere mõisas asub Lõuna-Eesti (Aleksandri) kesk-põllutöökool ja Oisu mõisas piimanduskool.

Tartumaa.

Tartumaa on Lõuna-Eesti suurim maakond. Üldse on ta Eesti maakondade seas nii pindala suuruselt kui ka rahvaarvult teisel kohal. Pinnaehituslikult kuulub T. põhjaosa Kesk- ja Edela-Eesti voorte ja väikekupiite-kühmade võõtmesse, lõunaosas aga Kagu-Eesti suurkupiite-kühmade ja ürgorgude võõtmesse. Nii on T. pinnamood õige mitmekesine ja vahelduv, eriti Otepää kõrgustikus. Ka mullastiku suhtes on T. väga mitmekesine. Maakonna põhjaosas, kus aluskaljuks on paelademed, koosneb mullastik keskmise sügavusega rühkmuldadest. Pedja jõgikonnas, Endla järve ümbruses jm. on ta laialt soostunud. Lõuna pool, liivakivist aluskaljul, on valdavas enamasti raskemad sügavapõhjalised viljakad savimullad. Väga mitmekesiste ja vahelduvate mullaliikidega on Otepää kõrgustiku ala. Taimkatteliselt kuulub T. Kesk-Eesti suurpõldude ja puisniitude võõtmesse, ainult kirdeosa, s.o. Torma- Lohusuu- Avinurme ümbrus, kuulub Alutaguse suurmetsade, -soode ja rabade võõtmesse. Põllumajanduslikult kuuluvad T. suurpõldude alad Eesti viljakamate ja enamarenenud maade hulka. T.põllumajanduslikuks arenemiseks on kahtlemata palju kaasa aidanud ka ülemaailsed põllumajanduslikud näitused, mida juba tsaari ajal alates Tartus korrapäraselt on peetud. Asulastik ja teestik on T. keskosas, kus on kõrgemad ja kuivemad alad, tihe, äärtel aga paiguti üsna hõre. Suurimaks teede koonduskoheks on Tartu. Linnalisi asulaid on võrdlemisi rohkesti Tartumaal. Maakonna valitsuslik keskus Tartu (üle 60 000 elan.) on Lõuna-Eesti suurim ja tähtsaim linn. Ta on ka Lõuna-Eesti suurim tööstus- ja kaubanduslinn. - Tartu on Eesti teadusliku ja haridusliku elu keskus. Siin on Eesti ülikool temale kuuluvate mitmesuguste teaduslike asutustega. Samuti asuvad Tartus mitmesugused teaduslikud seltsid ja mitmesugused muud kultuurilised asutused, nagu Eesti Rahva Muuseum jt. Tartu on ka koolilinn. Otepää (2 000 elan.) asetseb Eesti kauneima maastiku keskuses ja leiab seetõttu nii suviti kui ka talisportlaste poolt talviti rohket külastamist. Teised T. linnad: Elva (tartlaste tähtsaim suvituskohd (1 900 elan.)), Jõgeva (1 300 elan.), Mustvee (2 900 elan.) ja Kallaste (1 500 elan.) on kohaliku tähtsusega väikelinnad. Neist Mustvee ja Kallaste asetsevad Peipsi rannikul ja on seega veneilmelised asulad, kus elanike peatuluks on kalandus. Mustvee on ka tähtsaks Peipsi-äärseks sadamaks ja Sonda-Mustvee kitsarööpmelise raudtee lõppjaamaks. Alevitest tähtsamad: Puhja, Rõngu, Nõo, Kambja, Võnnu, Põltsamaa (sanimelise kiriku juures), Lohusuu, Mehikoorma ja Varnja Peipsi rannikul. - Üleriigilise tähtsusega asutustest põllumajanduse arendamise alal tuleb nimetada: 1) Vahi Põllutöökooli (Tartu lähedal), 2) Eesti Seemnevilja Ühisuse katsetalu ja seemnekasvandus Luunja mõisas, 3) Eesti Sordiparanduse Seltsi katsetalu ja seemnekasvandus Jõgeva mõisas, Jõgeva raudteejaama lähedal, 4) Tooma sookatsejaam ja sooharijate-kool Vägeva raudteejaama lähedal, 5) Kuremaa Karjatallitajate- ja Kontrollassistendite kool Kuremaa mõisas Jõgeva lähedal, 6) Ülikooli Õppemetskonda Kastre-Peravallas (Ahja jõe ja Peipsi järve vahelisel alal) jm.

Valgamaa.

Valgamaa on väikseim ja noorim Eesti maakond, mis on moodustatud kolmest väiksemast tsaariaegse Valga maakonnast (tsaariaegne Valga maakond kuulub Lätile) ja Valga lähema ümbruse põlistest eesti valdadest. Pinnaehituslikult ei moodusta V. iseseisvat ühikut. Läänepoolne, suurem osa V-st kuulub Viljandi-Helme ürgorgu, voorte ja suurkühmade valdkonda, idaosa aga Otepää-Karula suurkupiite-, kühmade ja -künnete valdkonda. Mullastikuliselt on V. sarnane Viljandi- ja Tartumaaga. Taimkatteliselt jaguneb V. kahte alasse: põhja- ja lõunapoolseks. Põhjapoolses osas on

valdamas kultuurimaistud suurpõldudega, lõunaosas levivad laialised metsad ja puisniidud. Põllumajanduslikult on V. läänepoolne osa samal arenemisastmel kui Viljandimaagi, kuna kaguosa on enam-vähem maha jäänud. Asulastik ja teestik on Põhja-V-l tihe, Lõuna- V-l hõre. Eriti hõre on ta riigi piiriäärse metsastunud niiskes alas. Linnalisist asulaist on väikese maakonna kohta kaks linna - Valga ja Tõrva ning terve rida väiksemaid alevaid. Maakonna valitsuslikuks keskuseks on Valga linn (10 300 elan.). Ta on Lõuna-Eesti suurim ja tähtsaim raudteesõlm, - kuhu tulevad kokku kitsa- ja laiarööpmelised teed. Kui piiriäärne raudteesõlm on ta tähtis väliskaubanduse ja reisijate liiklemise suhtes. Tõrva (3 000 elan.) asetseb jõuka ja arenenud maa keskel ja on arenemisjõuline linn. Alevitest on nimetada: Puka, Priipalu, Karula, Tsirgulinna jt. Valgamaal, Taagepera mõisas on tiisikushaigete sanatoorium ja Tahevas tiisikushaigete laste sanatoorium.

Võrumaa.

Võrumaa on üks Eesti tihedamini rahvastatud maakondi. Pinnaehituslikult on V. Eesti mitmekesisemaid maaid. Ta põhja-, kesk- ja idaosad kuulub Kagu-Eesti ürgorgude, tasandike ja lavakõrgendike valdkonda, lääneosa haarab Otepää- Karula suurkuplite valdkond, kuna kaguosa võtab enda alla Haanja kõrgustik. Mullastikuliselt on V. ka väga mitmekesine. Viljakamaid ja raskemaid savimuldi leidub Põlva-Kanepi ümbruses ja kagus, kuna liivmuldi on eriti laialt edelaosas - Võru-Hargla ürgorundis. Ka taimkatteliselt on V. väga mitmekesine. See on tingitud peamiselt tema pinnaehitusest ja mullastikust. Maakonna kesk- ja kirdeosas levivad suurpõllud, kuna laialisemaid metsi leidub veel Petserimaa ja Läti rajal. - Põllumajanduslikult on V. mõnes suhtes maha jäänud teistest Lõuna-Eesti maakondadest, välja arvatud vaid Petserimaa. Rohkem arenenud V. alad on põhja- ja kirdeosas, nagu Rāpina, Põlva ja Kanepi kihelkonnad ning paiguti ka lõunaosas. Asulastik ja teestik on V-l võrdlemisi tihe. Linnalisist asulaist on V-l Võru ja Antsla linnad. Võru Tamula järve kaldal (5 200 elan.) on V. valitsuslikuks, kultuuriliseks ja majanduslikuks keskuseks. Kirjandusajalooliselt on Võrul see tähtsus, et siin elas "Kalevipoja" koostaja dr. Fr. P. Kreutzwald. Maja, kus omal ajal elas dr. Kreutzwald, on muudetud temanimeliseks muuseumiks. Antsla (1 600 elan.), samanimelise raudteejaama juures, on kohaliku tähtsusega. Alevitest on nimetada: Võõpsu (500 elan.) Võhandu jõe suudmel, Peipsi rannikul (laevavahendus Tartuga) - on oma ümbruse väikese tööstuslikuks ja kaubanduslikuks keskuseks, Rāpina (paberivabrik, aianduskool), Kanepi, Põlva, Rõuge, Vastseliina jt. Nimetada tuleb ka Haanja turistidekodu.

Petserimaa.

Petserimaa ehk Setumaa on Eesti segarahvuslikem ja omapäraneim maakond. Tsaariajal kuulus ta Pihkva kubermangu külge. Eesti Vabariigi külge liitus ta Eesti- Vene rahulepingu järgi 1920.a. Pinnaehituslikult ei moodusta Petserimaa omaette ühikut. Põhjaosa maakonnast võtab enda alla Kagu-Eesti ürgorgude, lavakõrgendike ja tasandike valdkond, kusjuures tihedaim on ürgorustik Petseri- Irboska- Pihkva järve vahelisel alal. Lõunaosa P-st võtab enda alla Haanja suurkuplite valdkond. Mullastikuliselt on P. mitmekesine. Maakonna keskosas, Petseri linna ümbruses ja sellest lõuna pool, levivad raskemad savimullad. See ala on P. viljakamaid alasid. Mujal on P. mullastik taimetoitevainete suhtes õige kehva. Taimkatteliselt on P. kaunis ühtlane. Võrdlemisi suur elanikkude tiheduse tõttu on siin peaaegu kõik põlluks kõlvulised maad üles haritud. Rahvastiku koosseisu suhtes on P. omapärane. Pearahvusiks on siin venelased ja setud, kuna eestlased esinevad vähemrahvusena. Setud on päritolult samad eestlased nagu nende naabrid võrulasedki, kuid nad on aastasadu elanud segamini venelastega ja vastu võtnud neilt usu ja muidki kultuurisugemeid. Seejuures on nad siiski säilitanud oma keele, rahvakombed, rahvarõivad jananad rahvalaulud. Hariduslikult on P. Eesti maakondadest mahajäänum. - Põllumajandusliku arenemise suhtes on P. teistest maakondadest kaugemale maha jäänud. - Asulastik on P-l üldiselt tihe, kusjuures valdaval kohal on venepärased suured tänavkülad. Teestik, eriti paremini sillutatud maanteed suhtes, on P-l üsna hõre. Linnalisi asulaid on P-l vähe. Maakonnalinn on Petseri (4 800 elan.). Ta on P. kaubanduslikuks ja kultuuriliseks keskuseks. P. apostliku õigeusu kiriku- ja usuolu keskuseks on Petseri munkade klooster Petseri linnas. Alevitest on suuremad Irboska ja Laura.

Kontrolltöö nr. 2.

1. Kontuurkaardile peast märkida Eesti linnad, tähtsamad alevid ja tööstused.
2. Anda ülevaade Eesti rahvastiku arvu, rahvahariduse, rahvusliku koostise, kirjaoskajate % ja tegevuse kohta rahvaloenduste andmeil.
3. Kirjeldada Eesti põllunduse toodangut.
4. Anda ülevaade Eesti maapöuevaradest ja nende kasutamisest.
5. Kirjeldada Eesti tekstiiltööstust.
6. Anda ülevaade Eesti väliskaubandusest.
7. Anda ülevaade Eesti regionaalsest rühmitusest, loetledes vastavad regionaalsed ühikud.

=====